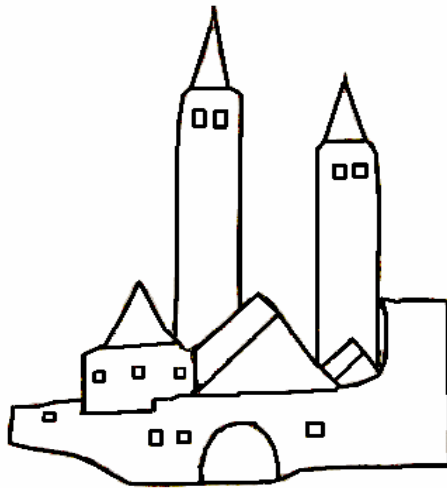

Gergely Ákos

Rejtélyes Pentele

(helytörténeti tanulmány)

Dunaújváros

2007.

Pentele nevéről

Szent Pantaleon legendája

Pentele neve a görög Pantaleon név (jelentése: „teljesen olyan, mint egy oroszlán”) „magyarosított” változatából született meg. Hagiosz Pantaleon vértanú és gyógyító szent, akiről Pentele elnyerte a nevét (Szent Pantaleon nevét egyesek a szintén görög Pantaleémon, „mindenkivel könyörületes” névből magyarázzák), a kisázsiai Nikomédiában (a mai Izmit¹) született becslések szerint 275-ben, mások szerint 284-ben. Pantaleon apja Eusztorgiosz pogány, míg anyja Szent Eubula keresztény volt. Apja pogány iskolában taníttatta, majd gyógyítást tanult egy híres nikomédiai orvosnál. Ekkoriban ismerkedett meg a keresztény vallással egy Hermolaosz nevű presbiter által. Pantaleon híre eljutott Diocletianus császárhoz (284-305) is, aki udvarába hívta a tehetsége révén kitűnő fiatal orvost. Egyszer azonban egy megdöbbentő esemény végleg megváltoztatta az életét. Egy gyermeket látott meg az utcán feküdvé holtan, akit a mellette lévő mérges kígyó megmarta. Pantaleon az Úr Jézus Krisztushoz kezdett imádkozni a gyermek feltámadásáért és a mérges kígyó elpusztításáért.

Elhatározta, hogy ha imája teljesül, akkor követni fogja Krisztust és megkeresztelkedik. A gyermek feléledt, a kígyó pedig Pantaleon szemei láttára elpusztult. A csodás események után meg is keresztelkedett (Szent Hermolaosz keresztelte meg), annak ellenére, hogy a keresztény hit tiltott vallás volt.

Nem sokkal később egy újabb csodás gyógyítást hajtott végre. Egy vak öregembert gyógyított meg, ezek hatására pogány apja is megkeresztelkedett.

Pantaleon, apja halála után a szenvedőknek, betegeknek, szegényeknek és koldusoknak szentelte az életét. Jézus Krisztus segítségét kérve ingyen gyógyította az embereket. Híre hamar elterjedt az emberek között, és egyre többen keresték fel.

A többi orvos irigységből megvádolta Pantaleont, hogy keresztény foglyokat gyógyított meg. Ugyan a császár próbálta rávenni, hogy cáfolja meg a vádakát és áldozzon a pogány isteneknek, de ő nem tagadta a vádakát, sőt kereszténynek tartotta magát. Ezért a dühös uralkodó nehéz kínzásoknak vetette alá az orvosszentet, de az Úr megjelent a szentnek és megerősítette a szenvedésekben.

A teljesen sértetlen nagyvértanút fához kötözték, vaskarmokkal tépték a húsát, fáklyákkal égették a testét, majd kerékbe törték és forró ólomba dobták, ezt követően pedig kövel a nyakában a tengerbe vetették. A szent azonban továbbra is sértetlen maradt és bátran vallotta Krisztust a császár előtt. Aki mérgeiben azt parancsolta, hogy Pantaleont dobják vadállatok elé, de azok nem bántották, hanem a lábát nyalogatták, és meghunyászkodtak előtte.

A dühöngő császár megparancsolta a katonáknak, hogy mindenkit öljenek le, aki Krisztust dicsőítette, a szent nagyvértanút pedig fejezzék le. A szentet egy olajfához kötözték és az egyik katona kardjával rávágott, de a kardja meglágyult és nem tudott sebet ejteni. A szent imádkozott az Úrhoz, ekkor szózat hallatszott az égből, mely a nevéen szólította a szentet és a Mennyek Országába

hívta. Ezt hallván a katonák térdre borultak és a szent bocsánatát kérték. Nem akarták folytatni a kivégzést, de Pantaleon nagyvértes felszólította őket, hogy teljesítsék a császár parancsát, különben nem részesülhetnek vele együtt a jövőendő életből. A katonák könnyek között búcsúztak el a szenttől.

Amikor a vértanút lefejezték, a sebből tej folyt ki. Az olajfa, amelyhez a szentet kötötték halála pillanatában gazdag terméssel telt meg. Sokan a jelenlevők közül hinni kezdtek Krisztusban. A szent testét először el akarták égetni, de sértetlen maradt a tűzben. Testét végül keresztények temették el szülővárosában Nikomédiában (305-ben?).

***

Justinianus (527-565) bizánci császár Konstantinápolyban (a Keletrómai/Bizánci Birodalom fővárosa – mai nevén Isztambul) hatalmas templomot épít Szent Pantaleon tiszteletére. Az ókeresztény mártír tisztelete 708-ban már Rómában is feltűnt és a szent ereklyéivel együtt széles körben elterjedt a latin egyházban. Itálián keresztül jutott el Nyugat-Európába, mivel szoros bizánci kapcsolatokkal rendelkezett ekkoriban Itália. Szent Pantaleonnak szentelt templomról illetve kolostorról a 10. századtól Rómában, Velencében, Ravellóban, Kölnben és a hollandiai Nijmegenben lehet tudni. Sőt még a szentről elnevezett falvak is létrejöttek, például Ausztriában Sankt Pantaleon és St. Pantaleon-Erla, Svájcban pedig Nuglar-St. Pantaleon néven. Így aztán a kisázsiai Pantaleont nem szabad kizárólag keleti hatásként értelmezni. Magyarországra is valószínűleg a nyugati szomszédokon keresztül jutott el Szent Pantaleon tisztelete. Balogh Albin (1887-1958) történetíró, régész szerint Magyarországon át a Szentföldre igyekvő német Rajna-vidéki zarándokok ismertették meg népünkkel.

A történelmi Magyarország területén az egykori Dunapentelén (vagyis Dunaújváros-Óvárosán) kívül létezett még két Pentele falu is. Az egyik a bánsági Temes vármegyében tűnik fel 1462-ben „Penthele” néven Temesvártól keletre (-*Csánki Dezső*). A török korban már csak, mint "Pantelia" puszta (dűlő) néven szerepel a török defterek írásaiban (-*Engel Pál*). Nevét a falu templomának védőszentjéről kaphatta.

A másik Pentele falu először 1377-ben „villa Pentulae” néven fordul elő Fejér vármegyében, Fehérvártól délnyugatra (Sárszentmihály / Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11, Székesfehérvár, 1977.). A középkorban a fehérvári káptalan birtoka. Később a farádi Vörös család, utóbb a Széchényi grófok tulajdonába ment át. A Fehérvár melletti kis falu nem sokáig létezett, mivel 1574-ben már puszta, később 1617-ben is lakatlan. Ma Sárpentele néven Sárszentmihály része és nyugatról határos Székesfehérvárral.

A mi Pentelénk neve a mellette fekvő Duna-szigeti Szent Pantaleon monostor védőszentje nyomán a 13-14. században alakulhatott ki. Hiszen neve először 1329-ben jelenik meg oklevélben „*Possessio Pentelej*” („Pentele birtok”) formában. Ugyanitt külön birtokként említik meg a monostort – „*Possessio Pentelejmonostora*”, ezért feltételezték, hogy eredetileg két település lehetett, az egyik a szigeten, a másik pedig a Duna mellett (mai Óváros). Valóban két külön birtok lehetett, melyeknek tulajdonosa volt csak ugyanaz. A szigeti birtok, évszázadokkal később is saját névvel rendelkezik (lásd Lázár térképe).

A település, valamint a mellette fekvő Duna-szigeti monostor első említését 1238-ból ismerjük egy peres okirat kapcsán, melyben még nem szerepel a Pentele elnevezés, helyette Andornok vára (*Castrum Ondarnuc*) szerepel. A görög eredetű kisbirtokos (-egy falut és egy családi monostort mondhattak magukénak az Andornokok) nemzetség névadó őse nyomán *Andornok*-nak nevezték meg a nemzetség várát és a hozzá tartozó várföldeket, tehát a vár körül minden biztonnal kialakuló váralja falut is, a későbbi Pentelét. Így tagadhatatlan, hogy a tatárjárás (1241-1242) után vehette fel a Pentele nevet a szomszédos Szent Pantaleon egyház javadalmát képező falu, a mai Óváros.

Sokan hibásan szokták értelmezni az oklevélben mellékesen megjelenő Szent Pantaleon egyházat („*Abbas ecclesie S. Pantaleonis de insula Danubii*”) és ezért, mint a perben szereplő

birtok nevét említik meg, holott erről szó sincsen!

A falu és a monostor említése néhány oklevélben:

1238. *castrum Ondarnuc* (Andornok vára) és *Abbas ecclesie S. Pantaleonis de insula Danubii* (Duna-szigeti Szent Pantaleon egyház apátja)

1277. *Monast. S. Pantaleonis, situm in insula Danubii* (Duna-szigeten fekvő Szent Pantaleon monostor)

1329. *Poss. Penteleymonostora* (Pentelemonostora birtok) és *Poss. Penteley* (Pentele birtok)

1330. *Poss. Pentelemonostora in insula Danubii* (Duna-szigetén Pentelemonostora birtok)

1350. *Poss. Penthele prope Danubium* (Duna melletti Pentele birtok) és *cum patronatu ecclesie Sancti Pantaleonis* (Szent Pantaleon egyház kegyúri joga)

1424. *Poss. Penthelew* (Pentele birtok)

1448. *Poss. Penthele* (Pentele birtok)

1469. *Plebanus de Penthele* (pentelei plébános)

Ha nem is az 1238. évi oklevél alapján, de későbbi perek nyomán kimondhatjuk, hogy az „Andornok-vár” (később Pentele) nevű nemzetségi birtokközponttal szomszédos lehetett az a Duna-sziget, amelyen a valószínűleg ugyancsak az Andornok nemzetség tulajdonában álló Szent Pantaleon monostor állt, és amely külön birtok lehetett.

A szigeti egyházat a helyi néphagyomány és a korai kutatások az államalapítással egyidős királyi alapításúnak tekintik (*Érszegi Gézánál olvashatjuk azt a feltevést, hogy a kolostor alapítása 1000 körül történt.*). Pentelét az „1000 körül” alapított Duna-szigeti kolostorral egyidősnek vélik. Ebből született meg aztán az „1000 éves Pentele” hagyománya a köztudatban.

Nem céлом, hogy Pentele múltjának – „20-21. században írt” – dicsőségét lecsipkedjem, de a „családi monostor” királyi alapítását vagy, hogy a monostor mellett fekvő nemzetségi birtokot a tatárjárás előtt a 13. illetve a 12. és 11. században – a szigeti monostor védőszentje nyomán – Pentelének hívták volna, nem lehet igazolni, sem alátámasztani. Ellenben a rendelkezésre álló adatok alapján, kizárhatjuk mindkettőt. Viszont megállapíthatjuk, hogy a 14. századtól biztosan – a monostor patrocíniuma nyomán – Pentelének hívott birtok már létezett Andornok vára néven, amikor a Duna-szigeti Szent Pantaleon egyház felépült mellette, valószínűleg valamikor a 12-13. században (tehát a család vára előbb épülhetett meg, mint a szintén a család által építtetett szigeti egyház!).

---

¹ A törökországi Izmit városának korábbi neve *Nikomédia*, nem pedig *Nikodémia* (~görög eredetű női név). (*Nikomédiát i. e. 262. évben alapította I. Nikomedész bithüiniai király a Márvány-tenger legkeletibb részén az Izmit-öböl partján.*) Ezen elíráson kívül sajnos többször találok az itt helyesen Izmit-ként írt településnév Izmir-ként való átírásával-elírásával. Izmir város régi neve: *Szmirna* (*Smyrna*) volt. Törökország harmadik legnagyobb városa és *Iztambul* után második legnagyobb kikötője Izmir tartomány székhelye, az Égei-tenger partján, az *Izmiri öbölben* fekszik.

Az Andornokok váráról

Az Andornok nemzetségnek az 1238. évi oklevél szerint a Duna partján emelkedő Andornok nevezetű terreste castruma is volt. Az oklevélben szereplő terreste castrumot kezdetben földvárként² fordítják le, arra alapozva, hogy a terreste jelző az egykori vár ódonosságát jelezte (pl.: Györffy György és Érszegi Géza). 1991-ben Bóna István³ arra a megállapításra jutott, hogy a „terreste” castrum „szárazföldi” várat jelent, nem pedig „föld” várat. Véleménye szerint a „terreste” jelzőt a monostortól, mint másik birtoktól való megkülönböztetésre használják az oklevélben.

A vár helyéül a már többször említett 1238-as oklevél alapján („*inter duos parvos fluvios*” = két kis folyó között) a Rácdomb jöhet számításba, mely a Duna és a Dunába ömlő két patak közötti erődítésre alkalmas löszdomb. A nemzetségi várhoz tartozó azon várföldek, melyek az 1238. évi oklevélben felbukkannak két kis folyó között, a mai Felsőfoki-patak és Lebuki-patak között lehettek. A Rácdomb kezdetei mintegy 6000 évre nyúlnak vissza, mivel újkőkori településmaradványok, valamint arra ráakodott bronzkori kultúrák körülbelül 2-3 méter vastagságú rétegsorozatai kerültek elő, sőt még római kori sírokról is lehet tudni.

Korábban az Andornok nemzetség várát Érszegi Géza a Kosziderpadlásra helyezi, azonban az 1951-1952-ben elkezdett, majd 1957-ben folytatódott ásatások során nem találtak középkori eredetű leleteket a nagy bronzkori földváron és környékén (csak középkori szórványlelet ismert a terület közeléből), tehát nem volt erődítve a Kosziderpadlás a középkorban. Az oklevélben megfogalmazott helyleírásnak sem felel meg, mivel nem veszik közre patakok.

Az Árpád-kori vár mérete, szerkezete, anyaga ismeretlen. 1951-ban Zolnay László a Rácdombon végzett leletmentő ásatások során talált ugyan Árpád-kori fazekakat és török festett tálakat, továbbá megállapította, hogy a Ráctemplom körül nem volt temető, de a vár közvetlen nyomait nem találta meg. Viszont az 1991. és 1993. évi rácdombi leletmentő ásatások során rátaláltak a 17. századi török palánkvár (- *későbbi fejezetekben foglalkozom vele* -) lakóinak verem mélységű szemétdögére, melyből festett és zöldmázás cseréptálak, rézkancsó, valamint tönkrement cserépkályhák kályhaszemei kerültek elő (*a török vár nyugati mély várárkára is rátalált a 1993. évi régészeti feltárás*).

Az Andornokok vára minden bizonnyal faszerkezetű lehetett, földsáncsal és árokkal megerősítve. A kisebb családi várak közé tartozhatott, a későbbi török kori erődítés valószínűleg pontosan ráépült. A tatárjárásig, csak a király építhetett kővárakat, főurainak engedélyt sem adott erre, ezzel erősítve a központi hatalmat, még az ispánsági várak közül is csak néhány esetében beszélhetünk kőfalú erődítésről (pl.: Esztergom, Veszprém). Tehát az Andornok nemzetségnek szintén nem volt lehetősége kővár építésére, így az a bizonyos "castrum", egy nem túl nagy favárat jelentett (a kisenemesi várak nagy része ilyen volt). A kisebb családi favarak a 11. századtól a 12. század közepéig épültek, később mind az ispáni, mind pedig a magánföldesúri föld, illetve fa várak elvesztették katonai jelentőségüket, a 13. században már nem épültek ilyen típusú kis várak. A legkorábbi Árpád-kori lelet a Rácdombról 12. századi, ezért feltételezhető, hogy akkor épülhetett a vár (esetleg korábban a 11. században?).

A vár körül léteznie kellett váralja településnek (suburbium – a várat kiszolgáló katonáskodó népek, mesteremberek és a kereskedők otthona), melynek helyét ma már pontosan nem lehet meghatározni. Többen a váralja helyét a Rácdombbal átellenben, a Lebuki- és Alsófoki-patakok összefolyásához félkörívben valószínűsítik, az ott talált leletekre alapozva. A Lengyel közben Nikeforosz bizánci aranyérem (~11. századi), a Bem utcában pedig vele egykorú bizánci stílusú arany fülbevaló került elő, melyek kisenemesi temetkezésekből kerültek elő.

A Műegyetem Építészettörténeti Tanszéke 1950. évi vizsgálata és jelentése nyomán 42 évig létezett az a tudományos hiedelem, hogy a Ráctemplom lehetett az Andornok vár és váralja temploma, mely Intercisa római kváderköveiből épült Árpád-kori román stílusú templom barokkizálva. Tamási Judit 1991-1992 telén elvégzett műemléki falvizsgálatai kiderítették, hogy a Ráctemplom egy jellegzetes 18. századi barokk stílusban, egységes terv szerint egyszerre épült

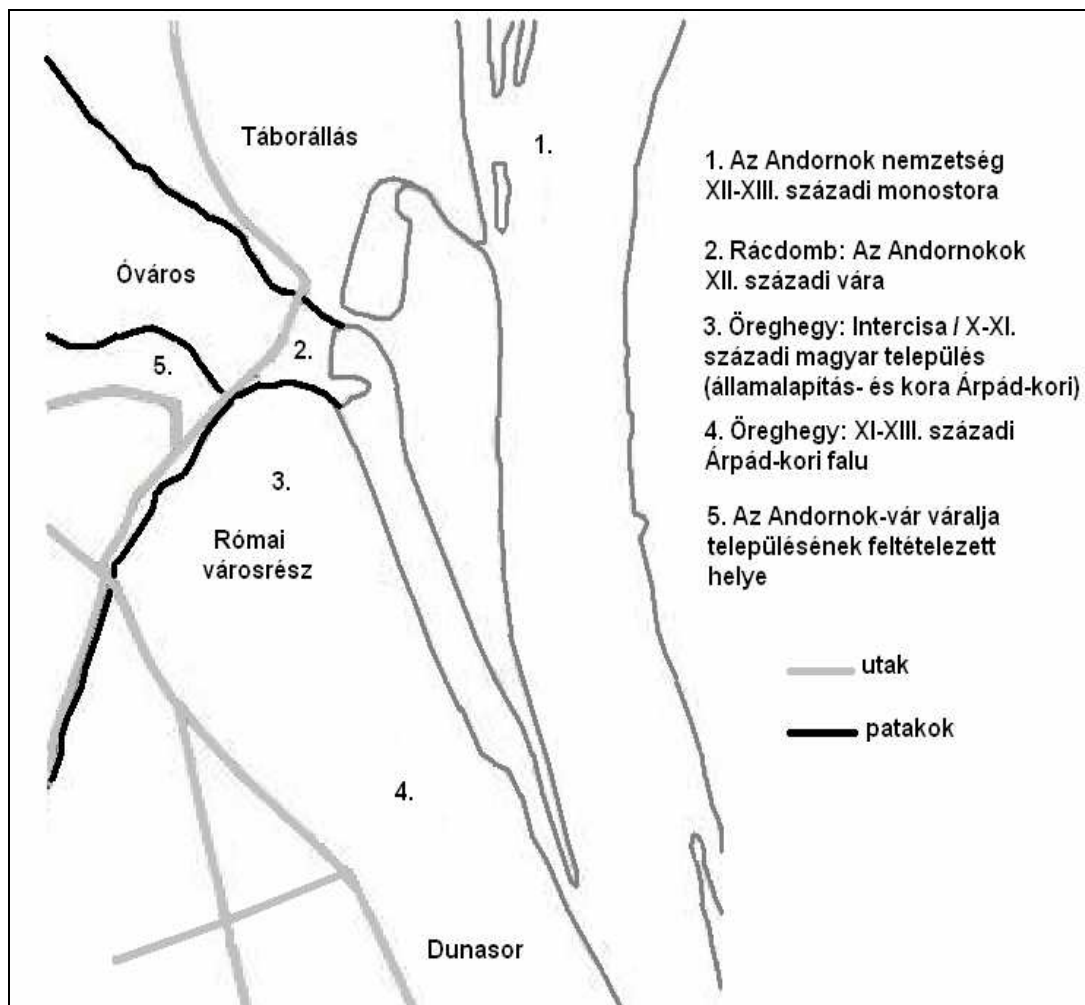
templom. A vakolat alól előtűnő falakban nem mutatkoztak korábbi épületre utaló részek. A falvizsgálat eredménye megerősítette Zolnay László 1951. évi ásatási megfigyeléseit, amelyek a szentélyt barokk építésűnek találták, valamint sírokat sem találtak a templom körül.

Ezek ellenére sokan még mindig Árpád-korinak tartják a templom alapjait. Annyi bizonyos, hogy templom alapjainak építéséhez valószínűleg római köveket is felhasználhattak, de ennek ellenére sem tekinthető Árpád-korinak. - (Pentele területén számos 18-19. századi épület alapjaiban, esetleg felmenő falaiban található római eredetű faragott kövek.) – Nincs kizárva, hogy az Árpád-korban létezhetett templom az Andornokok várában vagy annak környékén, de az első konkrétum, mely Pentele középkori templomáról értekezik 1469-ből való. Korábban 1350-ben is hallhatunk egy bizonyos Szent Pantaleon egyházról, de ez a Duna-szigeti monostor is lehet. Valószínűleg csak a 14-15. században épülhetett fel a falu első temploma gótikus stílusban. Ezt bizonyító, hogy Pentelén találtak egy gótikus ablakkeret töredéket, mely a falu templomából származhat (esetleg a szigeti monostortemplomból?).

---

² *Az Andornok („Andronikosz”) nemzetség kis méretű családi földvárat emeltetett a maga számára. Helyét, fekvését az 1238. évi oklevél pontosan megjelöli a mai Rácdombon. Védelmét a földsánkra épített cölöp- és gerendafal adta. A Rácdombon álló földvárat a tatárjárás során felégették, az utána következő négy évszázadban nem volt erődítmény a Rácdombon.*

³ *„Gépiesen, gyanutlanul vettem át történéseinktől a pentelei „földvárat”. 13-14. századi krónikáink földvárnak (castrum terreum/ de terru) olyan – már nem használt – várakat neveznek, amelyek gerendafalai elpusztultak, csak földsáncai látszottak. Az Andornok-nemzetség terrestre castrum-a nem „földvár” volt, hanem létező, álló, szárazföldi (fa) vár. A helyhatározó jelzővel az 1238. évi oklevél a szigeten lévő másik Andornok-birtokközponttól – a monostortól – különbözteti meg.” (Bóna István: Dunapentele története, 1991.)*

Az Andornokok monostoráról

Sokan még manapság is tényként beszélnek arról, hogy a kisázsiai eredetű Szent Pantaleonnak szentelt penteleai monostor, bazilita szerzetesek lakta 11. századi Szent István vagy kora alapítású lehetett. Ennek a kevésbé átgondolt és merőben hipotetikus álláspontnak a megalapozója Érszegi Géza és Györffy György volt ⁴.

A szentistváni alapítást egészen 1997-ig a koronázási palásttal bizonyították, de Czobor Béla 20. század eleji megfigyeléseit felhasználva Tóth Endre történész legújabb személyes vizsgálatai nyomán (Századok 131, 1997, 18-19. old., valamint a 67. old.) tudjuk, hogy nem bizonyíték. A híres koronázási paláston (*István és Gizella miseruhája, 1031-ben készült, a Magyar Nemzeti Múzeumban található*) egyesek Szent Pantaleon nevét vélték látni, olvasni, vagyis Szent Kozmától jobbra a görög orvosszent, Pantaleon neve szerepelt volna. Azonban ez az észrevétel hibás, egy 18. századi elírás, tévedés következménye (*Pamtalion vagy Pantaliomnak olvassák Damianus / Szent Damján nevét*). Később ezt a téves megfigyelést is felhasználják a penteleai „görög” kolostor Szent István-i alapításának, és egyben az orvosszent Szent István kori kultuszának bizonyítására. A tévesen vagy inkább elhamarkodottan görög-bizánci eredetűnek vélt Szent Pantaleon monostor jelentős szerepet játszott a paláston sosem szereplő orvosszent téves beazonosításában.

A koronázási palást legalsó félkörének bal oldali szakaszában szereplő vértanúk:

ismeretlen (névfelirata elpusztult) – Szent Kozma – Szent Damján – Szent György – Szent Vince

Szent István (997-1038) vagy például az öt később követő Szent László (1077-1095), tehát a szentkirályok által alapított monostorok emléke nem halványulhatott el, sőt esetenként még olyan helyeken is dicsekednek vele, ahol biztosan nem a két említett király volt az alapító.

A pentelei monostor létrejöttének-alapításának kezdeteit, körülményeit a nemzeti monostorokhoz hasonlóan nem ismerjük, továbbá az Andornok nemzetség „tulajdonaként” ismerjük meg egy 13. századi, pontosabban egy 1238. évi oklevélből (annak 1398. évi átiratából). Ebben szerepel a kolostor apátja, aki szintén a család tagja. Mivel a magánegyházak esetén az alapító családok az általuk alapított egyházba ajánlhattak papot a megyéspüspöknek. Ennyire szoros kötelék csak egyházalapító és az általa alapított egyház között jön létre. Ezért valószínűbb, hogy 12-13. századi nemzeti monostor⁵ volt, melyet az Andornok nemzetség alapíthatott. A családi monostor alapításának pontos ideje nem ismert, de arra legkésőbb II. András (*II. Endre* - 1205-1235) idején sor kellett, hogy kerüljön.

A monostor első biztos említése 1238-ból származik, amikor is a birtokos - talán a monostort is alapító - Andornok nemzetség tagjai, pert indítanak a szomszédos birtokos ellen, mert az jogtalanul elfoglalt területeket az ő földjeikből. Ebben az oklevélben szerepel a pereskedő Andornok nemzetség tagjai között a Duna-szigeti⁶ Szent Pantaleon egyház Bánk nevű apátja is. Az, hogy miféle rend lakta a monostort, s vajon mikor alapították nem derül ki. Annyi megállapítható bizonyosan, hogy 1238-ban már létezett és hogy apátos, férfi szerzetesek lakta monostor volt, melynek a kisázsiai Szent Pantaleon vértanú volt a védőszentje. A Szent Pantaleonnak szentelt apátos monostor lehetett bazilita (görög), bencés és cisztercita szerzetesek által lakott, mivel az imént említett három szerzetesrendben hívták a monostor vezetőjét apátnak.

Többen görög, bizánci eredetűnek vélik, de ez a feltételezés mára megdőlni látszik. Igen sokáig tartották úgy, hogy Szent Pantaleon monostorában görög apácák⁷ laktak a tatárjárásig. Ezt a feltételezést a monostor görög patrocíniumára és egy 1329-es oklevélre alapozták, mely szerint Pentele monostorában egykor görög beginák (apácák) éltek („*beginae sive moniales Grecales condam commemorabantur*”). Így született meg a „*görög apácák bizánci eredetű Szent Pantaleon monostora*” - Moravcsik Gyula és Györffy György álláspontja.

Az előbbi állítás azonban kizárható, mivel Bánk (férfi!) apát (=férfi szerzetesek előjárója) 1238-ban a tatárjárás előtt nem állhatott görög apácák élén. Valamint általános szokás volt, hogy egy elpusztult-megszűnt apácakolostorba nem férfi szerzeteseket, hanem apácákat telepítenek (pl.: a veszprémi görög apácakolostorba ciszterci apácákat telepítenek). Visszatérve a monostor (és később a falu) névadójához, fontos észrevétel, hogy férfi patrónust csak férfi szerzetesek választhattak kolostoruk védőszentjéül (*Érszegi Géza megállapítása 1975-ben*). Az apácakolostoroknak női védőszentjük volt. Például a veszprémi domonkos apácakolostor névadó patrocíniuma Szent Katalin volt (*Bertalan veszprémi püspök 1240-ben alapította*). Így tehát kizárt, hogy Bánk apát férfi szerzetesi előtt görög apácák éltek volna a Szent Pantaleon monostorban, ahogy az is kizárt, hogy később a szerzetesek helyére (domonkos) apácák kerültek volna.

Fontos tudni, hogy pont a sosem volt görög apácák alapozták meg a monostor görög eredetét! Azaz elmélet miszerint a Bánk apát vezette „görög” szerzetesek emléke, annyira elhalványult volna, hogy a rövid időre Pentelén birtokló domonkos beginák (csak birtokló! – a kolostor jövedelmét kapták meg ill. kötelesek voltak gondoskodni a kolostor rendbehozataláról – szó sem esett [eshetett] arról, hogy domonkos apácakolostort hozzanak létre az egykori férfi monostorból!) és a feltételezett bazilita szerzetesek emléke mosódott volna össze görög beginává, nem több, mint téves adatok helytelen értelmezésén alapuló következtetés. A végső konklúzió pedig, hogy nincs bizonyíték a görög rítusú Szent Pantaleon monostor mellett. Az is valószínű, hogy a 13. században itt birtokló veszprémi domonkos beginákat nevezhették meg helytelenül az említett 14. századi oklevélben, és összekeverték a másik veszprémi (görög) apácakolostorral, melynek apácái az északra szomszédos Szigetfőt (Tyúkos) birtokolták.

A kolostort görög eredetű patrónusa ellenére sem tekinthetjük kizárólag bazilita (görög) eredetűnek, mert Szent Pantaleonnak szentelt templomok, kolostorok nyugaton is ismertek, melyeket nem bizánci vagy görög ortodoxok alapítottak. Tóth Endre nyomán (-Századok 131, 1997,

54. old.) azt is lehet tudni, hogy 1518-ban a pannonhalmi bencés apátságban őriztek Szent Pantaleon kar-ereklyét. Tehát nem volt ismeretlen Szent Pantaleon tisztelete Magyarországon a nyugatról érkezett bencések körében.

A bazilita rend kolostorai Magyarországon valószínűleg mind királyi alapításúak voltak. Az 1054-es egyházszakadás után, már nem épültek görög (*bazilita*) rítusú kolostorok, és mivel egészen a 12. századig csak a királyoknak volt joga kolostort alapítani (egyetlen kivétel az 1061-ben alapított kaposzentjakabi Szent Jakab [bencés] monostor, melyet Atha [Ottó] nádor alapított), így egy családi alapítású görög rítusú kolostor feltételezése igencsak valószínűtlen.

A monostor pontos helyének meghatározására a 19-20. század fordulóján került sor. A 19. század végén a Duna medrének közepéből (a mai Szalki-szigettől északkeletre) hajózást gátló épületmaradványok, régi romok (1896. évi szabályozási térképen: „Szalki-rom”, később 1901-ben már: „Régi kőrom maradványok”) bukkannak fel, melyeket mint római vámállomást és ráépült középkori kolostort azonosítottak.

A nemzetiégi kolostor helye nem a mai értelemben vett Szalki-szigeten volt, mert annak elődje a 14-15. századi oklevelek alapján valószínűsíthető, hogy két részből állhatott. Az északi szigeten az egykori monostor épülete lehetett, míg a déli szigeten halásztanyák voltak. A monostor szigete a balparthoz volt közelebb és alacsonyabb Duna állás esetén egygyé vált a mai Szalki-sziget elődjével, Bódszigettel. Ennek a kis szigetnek a maradványait kotorták ki a 20. század eleji Duna szabályozás során, valamint felrobbantották a monostor igen jelentős rommezejének nagy részét.

1983-ban a szárazságnak köszönhetően kutathatóvá vált az a terület, ahol az apátság romjait felmérték a 20. század elején, de a remélt in situ maradványokat nem találták, csak másodlagos helyzetű faragott köveket. Az ásásokat a vártnál hamarabb be kellett fejezni a Duna vízszintjének emelkedése miatt (~B. Horváth Jolán).

1903-ban mielőtt felrobbantották volna a rommezőt a pontos hossz- és keresztmetszet felmérése megtörtént. Ezek felkutatásakor derítette ki Óri Zoltán helytörténész, hogy a pontos felmérések eltűntek a Közép-Duna-Völgyi Vízügyi Igazgatóság tervtárából. A rommező területe 140 méter széles és 160 méter hosszú volt. Sajnos ennél többet nem lehet tudni. A falazatok kiterjedése bizonyítékul szolgálhat arra, hogy a középkori templom és kolostor körül (vár)falak állhattak. Ezt erősíti a Nemzeti Múzeum egykori igazgatója Hampel József (1849-1913) kijelentése: *„Lehet, hogy a Szalki sziget északi csúcsán 1902-ben megejtett Duna szabályozás, amikor erős falak maradványait kellett eltávolítani, a tábori erőd falait pusztította el.”*. A folyamszabályozásokat irányító Szabó Nándor a romokról, mint római kori vámőrségről, castrumról beszél, melyet kolostorrá alakítottak.

Érszegi Géza véleménye ⁸ szerint egy késő római Duna-szigeti őrtorony alapjaira épült fel a középkori kolostor. Viszont 140x160 méteres Duna-szigeti őrtorony nem létezhetett és azt sem lehet tudni, hogy a római korban létezett-e egyáltalán a monostor szigete. Bal parti római kikötőerőd sem jöhet szóba, mivel Intercisa kikötőjének a jobb parton kellett lennie, valamint a Duna meder folyamatosan nyugat felé tolódik. Ez pedig kizárja egy esetleges jobb parti kikötőerőd maradványainak feltételezését a Duna medrének közepéből.

A 20. század eleji felmérések során a romok közül előkerülő faragott kövek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerülnek. A kövekről megállapították, hogy azok másodlagosan felhasznált római kori faragott kövek voltak. Ezért lehetett az, hogy a romokat római erőd maradványainak vélték, mivel a családi monostor építéséhez és későbbi erődítéséhez (és talán gótikus átépítéséhez is?) római köveket-téglákat használtak (például: az erődített dombói bencés monostort is először római erődnek vélték).

Szabó Nándor mérnök jelentése szerint: *„1903-ban a kolostor romjainak kotrása alkalmával számtalan régi római téglát és a kolostor idejéből eredő szent szobrot találtunk, melyek közül a szebbek a Nemzeti Múzeumban vannak. A rom eltávolítása után hozzáfogtunk a párhuzamművek építéséhez és a zátonyok kikotrásához, itt is sok leletre bukkantunk: számtalan, Traján korabeli bronzpénzre, igen sok kereszties hadjáratbeli kardra, sisakra és nyeregszerszámra, sőt nyolc óriási mamutfogat is felszínre hoztunk.”*

A kolostor romjaitól a Nemzeti Múzeumba kerülő szenteket ábrázoló szobrok sorsáról valószínű, hogy az 1930-as években a múzeumok gyűjtőkörét meghatározó 1934\VIII. törvénycikk következtében a képzőművészeti jellegűnek tartott kőfaragványok között a Szépművészeti Múzeumba, vagy a Magyar Nemzeti Galériába kerülhettek. 1939-ben azokat a faragványokat, melyeket korábban helyszűke miatt csak raktárban tudtak kezelni a főváros köemléktárába kerülnek. A pentelei szobrok a három említett intézmény valamelyikében lehetnek, lelőhelyük azonosítására vagy nem került sor a második világháború utáni újra-leltározás idején, tehát ismeretlen a lelőhelyük, vagy más lelőhellyel azonosították őket. A hivatalosan eltűnt szobrok felkutatása fontos lenne, hiszen azok segítségével pontosabb képet alkothatnánk az egykori kolostorról.

Az 1901-ben Forgó Ignác királyi főmérnök által elkészített felmérésekből sajnos nem lehet meghatározni az egykori romok alaprajzát. Az 1903. évi pontosabb metszetekből (~melyek azóta elvesztek) sikerült Nagy Lajos történésznek helyreállítani a monostor templomának plasztikus alakját: egyetlen félkörű apszissal ellátott, belül négy nagy pillérrel tagolt templomot, amely mellett néhány kisebb kőépület állt. A „hivatalos” görög eredet következtében a négypilléres, egy apszisos alaprajzot kilencosztatú bizánci eredetű templomnak képzelték el. Érdekes azonban, hogy az I. Béla (1061-1063) alapította szekszárdi bencés apátság, kilencosztatú, belül négy vaskos pillérrel rendelkező kupolás kialakítású (torony nélküli) temploma (mely alaprajzi ritkaságnak számít) is összehozható a bizánci művészettel, annak ellenére, hogy nyugati rend lakta monostor volt.

Mindenesetre a pentelei monostor apszisának léte kizárná, hogy például ciszterci eredetű monostor lett volna, mivel a ciszterci templomtípusban a szentélyek egyenes záródásúak voltak, valamint tudjuk, hogy a cisztercita rendnél, ahogy a bazilita rendnél is nemzetségi (családi) monostorok nem igazán épültek, ellenben a bencéseknél és a premonstreieknél erre számos példa van.

Amit az oklevelek alapján tudni lehet:

A tatárjárás (1241-1242) után az Andornok nemzetség nyomtalanul eltűnt örökösök nélkül. A nemzetség vára és monostora - a benne élő férfi szerzetesekkel együtt - elpusztult. Ezért a Duna melletti birtok és a szigeti monostor kegyurasága a királyra szállt. A mongolok által feldúlt Szent Pantaleon monostort IV. Béla (1235-1270) a Zsadány („Sudan”)-nembéli Gábor (~Gáborján) mesternek adományozza, azzal a kötelezettséggel, hogy javíttassa meg a kolostor fedelét, népeit szedje össze, a monostort pedig telepítse be férfi (*fratres* – mivel korábban is férfi szerzetesek éltek benne) szerzetesekkel. Gábor, akit később már Gábrrielnek és Gáborjának is neveznek a monostor helyreállításának nem tett eleget, sőt a birtok jövedelmét a monostor helyett a saját hasznára fordította, ezért IV. Béla 1268-ban elveszi a monostor kegyúri jogát Gábortól és fiaitól. Új tulajdonosként Fülöp esztergomi érseket nevezi meg, aki akkor kancellár is volt.

A még mindig romos monostor, tehát az esztergomi egyház kezébe került, mivel nem az illetékes megyéspüspök (veszprémi püspök), hanem az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott lelki ügyekben. *„Tudjuk, hogy az uralkodók által alapított egyházak azzal a kiváltsággal rendelkeztek, hogy nem az illetékes megyéspüspök, hanem az ország egyháza fejének, Magyarország esetében az esztergomi érseknek joghatósága alá tartoztak.”* (~Érszegi Géza). Ez alapján valóban beszélhetnénk például királyi alapítású apátságról is. Azonban ez a jogi viszony az esztergomi érsek és a Szent Pantaleon apátság között csak a tatárjárás után lépett fel, amikor a háramlási jog következtében a fiúágon kihalt Andornok nemzetség birtoka (a Duna menti birtok valószínűleg királyi adomány lehetett a görög eredetű család [-hospes] számára), és a hozzá tartozó családi alapítású kolostor is a királyra szállt vissza. 1242 után rövid időre valóban királyi kezelésbe került a nemzetségi monostor. Ugyanakkor számos hanyatló, rossz állapotú nem királyi alapítású kolostorról tudjuk, hogy a változtatások érdekében kivonták a megyéspüspök joghatósága alól és közvetlenül esztergomi érsek joghatósága alá rendelték!

A király kötelezi az érseket is, hogy állítsa helyre a romos kolostort, de ő sem képes rá, ezért körülbelül 1275-ben IV. (Kun) László (1272-1290) elveszi a monostort az érsektől és átadja a

veszprémi domonkos Szent Katalin apácáknak. Az apácák 1277-ben az „üres és javak nélküli” Szent Pantaleon monostort váratlanul sorsára hagyják.

IV. László a monostort és a hozzá tartozó földeket odaadja az egykori tulajdonos Zsadány-nembeli (a Zsadány nemzetség később két ágra szakadt: a Szentkirályi és a Szigetfői, majd Almási) Gáborján fiainak, Domokosnak, Jakabnak és Gabrianusnak. A család tagjai a király hívei voltak a Kőszegi-Gútkeled és a Csákokkal szemben, akik miatt óriási volt az anarchia IV. László idején. Gábor fiai nemcsak a belháborúban álltak ki a király mellett, hanem a cseh király ellen vívott háborúban is. Győr ostrománál meg is sebesültek.

Károly Róbert (1301-1342) idején új családok emelkedtek föl, közéjük tartozott a Becsei család is. Becse Imre, barsi ispán, lévai várnagy 1317-18-tól kezdve egyre-másra szerezte a Duna bal partján a birtokokat. Károly Róbert Szalkot („Zalk”) Becseinek adományozza, később pedig Petlendet 1320-ban („Pethlend”). Beledülését 1324-ben („Beledylese”) vásárolja meg a Bódszigeten (Szalki-sziget) lévő halászó helyekkel (tanyákkal) együtt. Becsei Imre 1329-ben azt állítja, hogy „Penteleymonostora” és „Penteley” falu két különálló, különböző birtok, és az előbbi Károly Róbert király neki adományozta, jogait elismervén. Almási Kakuk, János és Pál azonban magáénak követeli a jogos örökségüket és Druget János nádor segítségével a budai káptalant kéri fel Pentele határainak felmérésére. 1330-ban a bódszigeti („Bewdzygethe”) három halásztanyát, valamint Penteleymonostora birtokot az Almásiaknak visszaadják.

A per győztes Almásiak, Miklós fia Pál és János pénzzavarba kerültek és 1350-ben elzálogosították Berényi János fiának, Pálnak 16 márkáért Pentele kétharmad részét, a szigeti tanyákat és a Szent Pantaleon egyház kegyúri jogát („cum patronatu ecclesie S.Pantaleonis”) is. Innen valószínűsíthető, hogy Pentele templomának is Szent Pantaleon volt a patrocíniuma, mivel az oklevélben csak egyház („ecclesie”) szerepel, nem pedig monostor („monasterium”). Ettől azonban még nincs kizárva, hogy a Duna-szigeti monostorról lehet szó, nem pedig Pentele középkori plébániatemplomáról (lásd az 1238. évi oklevelet – ecclesie S. Pantaleonis / a kisebb kolostorokat egyszerűen csak „egyház”-ként nevezték meg, főleg ha már csak a templomát használták).

A Szigetfőt birtokló veszprémvölgyi Szűz Mária kolostor apácái Anjou Mária királynőtől (1370-1395) megkapják Csetény falut, valamint a birtokukba jut azaz 1238. évi oklevél, melyben az Andornok vár és Csetény között rögzítették a határokat. Az említett oklevél segítségével akarják megszerezni Pentelemonostorát. Perükben felhasznált 1238. évi oklevél pecsétje megsérül, mert az őket képviselő Vízközi Tamás diák, hogy kedvezzen az Almásiaknak leszakította az oklevelet hitelesítő pecsétet. Ezt az oklevelet 1398-ban a veszprémi káptalannal átíratják, majd 1401-ben Luxemburgi Zsigmond királlyal (1387-1437) is, hogy hitelesítsék azt. Azonban a birtok az Almásiak kezében marad.

Korábban 1382-ben a Szigetfőt birtokló apácák megvádolják Almási Pál fiát, Tamást és Almási János fiát, Miklóst, hogy jogtalanul elfoglaltak bizonyos területeket az ő birtokaikból. A határjárás után kiderül, hogy az apácák vádja megalapozatlan volt.

1409-ben az Almásiak ellen pert indít Becsei Imre dédunokája, aki az új birtokközpontja nyomán önmagát Bátmonostori⁹ Töttös („Thewtews” István fia László fia) Lászlónak nevezi. Ez a bizonyos Bátmonostori Töttös László, aki túlparti Szalk, Beledülése, Petlend birtokosa volt, az „ősi örökségre” hivatkozva magáénak követelte a Pentelemonostora birtokot. Ügyének sikerült megnyernie Zsigmond királyt is, akinek jóindulatát maga mögött érezve 1409-ben Budán, azért tiltakozik, hogy az ő Duna-szigeti Pentelemonostora birtokát elfoglalva tartják az Almásiak (Almási Miklós és Tamás). Az Almásiak azonban nem hagyják magukat birtokukból kiforgatni. Rozgonyi Simon országbíró még 1409-ben felkéri a kalocsai káptalant, hogy mérje fel a Pentele-Pentelemonostora birtok határait Szigetfőtől a Duna mentében Süldig (Sold/Süld/Sild a fehérvári káptalan birtoka Pentelétől délre) és állapítsa meg a vita tárgyát képező bódszigeti három halásztanya helyét.

A kalocsai káptalan Bátmonostori Töttös László távolmaradása miatt, nem tudott dönteni az ügyben. Rozgonyi országbíró, ezért 1410-ben a szekszárdi konventet kéri fel a határok felmérésére. Töttös László azonban szándékosan megint nem jelenik meg a döntőbíró előtt. Az országbíró kénytelen 1411-ben a fehérvári káptalant megkérni, hogy állapítsa meg, hogy a vitás dunai

halászhelyek Almási Mihály Pentele-Pentelemonostora birtokához tartoznak, vagy esetleg Töttös László Szalk-Beledülése-Petlend birtokához.

A nyárra halasztotta a határjárás sikertelennek bizonyult, mivel a pereskedő felek helytelenül nevezték meg a vitás szigeti halásztanyákat (az oklevélben „*Pentheletonyaja*” - „*Penteletanyaja*” azaz Penteletanyája és „*Zalchtonyaja*” – „*Zalchtanyája*” azaz Szalktanyája néven szerepelnek). 1414-ben Zsigmond király parancsára a szekszárdi konvent zárja le a pert, a döntése alapján megfelezték a vitatott szigetet rajta a halásztanyákkal Almási Mihály Pentele és Bátmonostori Töttös László Szalk nevű birtokközpontja között. A jobb parti részt Mihálynak, a bal parti részt, pedig László úrnak ítélik.

Az ítélet kihirdetése és a felek hivatalos beiktatása azonban elmarad, mivel a királyi megbízott nem jelenik meg a helyszínen, mert Zsigmond király kételkedik a Duna áradása idején megejtett határmérés megbízhatóságában. 1415-ben Zsigmond a beiktatás elhalasztását kéri a szekszárdi konventtől, mivel Töttös László Boszniában, a törökkel harcol. A királyi parancs után a konvent kiszállt az ügyből. Bátmonostori Töttös László, pedig még abban az évben meghal a boszniai hadjáratban.

Kilenc évvel később 1424-ben az Almási családdal rokon Szentkirályi János követelte az almási, pentelei és gáborjántelkei birtokok öt megillető részét az Almási családtól. A család a fehérvári káptalan által hamar megoldja a birtokügyet. Azonban 1448-ban a gyűlölködő Bátmonostori Töttös család újra felbukkan a túlparti örökös ifjabb Bátmonostori Töttös László személyében, akinek 40 csabonyi és szalki jobbágya szándékosan megtámadják a Zsádány-nembeli birtokosok Pentele falubeli jobbágyait, két csabonyi eredetű jobbágy meg is hal. A konvent és a megye a dolgot kivizsgálta és igaznak találta, de hogy a folytatása mi lett nem tudjuk meg.

A kolostor, pontosabban a 'Pentelemonostora birtok' későbbi oklevelekben már nem szerepel, sőt 1449-ben, amikor Gergely milkói püspök az esztergomi érsek parancsára meglátogatta az érsek joghatósága alá tartozó (nagy részt királyi alapítású!) bencés kolostorokat (pl.: Báta, Dombó, Ercsi, Földvár, Madocsa, Pécsvárad, Szekszárd, Visegrád stb.), Pentele (bencés) kolostorát nem említi (ezért is nehéz feltételezni királyi alapítású bencés, vagy akár egy eredetileg valóban görög szertartású királyi alapítású kolostort)! Persze a hanyatló és kisebb rangú kolostorok (a nemzetségi kolostorok) tartozhattak a megyéspüspök joghatósága alá is. A pentelei kolostor esetében is elképzelhető, hogy néhány szerzetes élhetett még a kolostorban a 15. században, akik a kegyúri család sírjait gondozhatták. Mivel azonban nem hallani szerzetesi életről az egykori apátságban, ezért valószínűsíthető, hogy ekkora - vagy már korábban is [lásd 1350] - a szerzetesek nélküli apátságból egyszerű templom lett, melyet aztán valamikor [15. sz.?] erődített magának a nemzetségi templom kegyura [Bugyi Balázs kommandátor apát?]. Annak a helyi hagyománynak is lehet igazságtartalma, mely szerint a falubeli emberek a rácdombi (középkori – 14-15. századi?) templom felépülte előtt a szigeti templomba jártak imádkozni.

⁴ „*Szent Pantaleon tiszteletére szentelt görög (bazilita) monostor a Duna egyik szigetén a mai Dunaújváros (régén: Dunapentele, Fejér m.) magasságában. Alapítása 1000 körül történt, 1238-ban az Andornok nemzetség birtokában volt, apátja, Bánk, ugyancsak a nemzetség tagja. A tatárjárás (1241-42) idején elpusztult. IV. (Kun) László király a Szűz Mária-völgyi Szt. Katalin-monostor apácáinak adományozta. Romjai még a 19-20. sz. fordulóján alacsony vízállás idején láthatók voltak a Szalki (Pentelei)-sziget északi csúcsán, de a Duna szabályozásakor, 1903-ban a romokat robbantással eltüntették.*” (Korai Magyar Történelmi Lexikon, Budapest, 1994.) Érszegi Géza a város középkori történetének monográfusa, így foglalta össze a monostor történetének kezdetét. A „hivatalos” feltételezés, mely szerint az egykori monostor görög rítusú lett volna a görög névadó és egy 1329. évi oklevél (görög beginákról írt) kombinációjából született meg. Gyökerei Pais Dezső nyelvészeti, Moravcsik Gyula bizantinológiai és Váczy Péter történelmi kutatásaira nyúlnak vissza. Ez a mai „hivatalos” álláspont.

„*Szent Pantaleon tiszteletére, talán még a XI. sz. elején épült (azaz 1000-1025 körül) a Duna szigetén (később Szalki-sziget) egy Andornok nemzetség birtokában álló görög rítusú monostor...*” (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza II. Budapest, 1987.)

⁵ Az ún. nemzetségi vagy családi monostorok a XII. századtól alakultak ki és a XIII. század közepéig széleskörűen elterjedtek. Ezeket a monostorokat a nemzetségek (vagy családok) birtokközpontjukban alapították a nemzetség temetkezési helyéül, a családi, nemzetségi összetartozás szimbólumaként. Kisebb szerzetesi közösség tartozott hozzájuk, a szerzetesek egyik feladata az volt, hogy a család, nemzetség tagjainak lelki üdvéért imádkozzanak.

⁶ A monostor az oklevelek szerint a Duna egyik szigetén állott. Megerősíti ezt az adatot Lázius (=Wolfgang Lazius) 1552-ban kiadott térképe (valójában 1556-ban lett kiadva), amely a kéttornyú, hatalmas templomépületet, Pentelétől kissé észak felé, egy dunai szigeten tünteti fel. Kétségtelennek látszik, hogy ez a mai Szalki-sziget. A dunai szigetek évszázadok során kisebbednek, nagyobbodnak, keletkeznek, eltűnnek, vagy általánosságban a felső részükön kopnak, alsó részükön növekednek. A folyó is változtatja medrét. Régen a ma már félszigetté alakult Szalki-sziget és az óváros között volt a folyam főága, a sziget pedig az akkor még jóval keskenyebb, jelenlegi főágon keresztül sokkal közelebb, volt a túlparthoz, mint az innensőhöz. A sziget évszázadokon keresztül mind lejjebb és lejjebb kerül. Az elhagyott apátságot valamikor a XVII-XVIII. században nyelhetette el a víz. Nagy szárazság idején még a múlt században is felbukkantak romjai a túlsópart közelében (~ Szalki-rom). Összefoglalva a 'Sztálinvárosi helytörténeti kiállítás' című kiadvány idevágó része.

⁷ „Pantaleon (görögül: Pantaleómon) görög orvos, keresztény vértanú volt, és ennek megfelelően a királyi parancsra épült monostorba először görög apácákat telepítettek később, a tatárjárás után helyreállított épületbe bencés rendiek költöztek, akik egészen a török hódoltságig éltek itt, s kegyúri jogokat gyakoroltak, többek között a monostor mellett lassan benépesült és arról Panteleonnak – Pentelének – nevezett kis falu fölött is.” – Részlet Miskolczi Miklós Dunaújváros című kis könyvéből.

~Dr. Bóna István véleménye: „A veszprémi – fél évszázaddal később tévesen „görög begináknak” vélt – domonkos apácák (akiket utóbb az ottani valóban görög eredetű másik apácakolostor lakóival, a Pentele északi szomszédságában, Szigetfőn századok óta birtokló veszprémvölgyi apácákkal tévesztettek össze) rövid birtoklásának – itt tartózkodásának emléke lép majd a már említett 1329. évi oklevélben a tatárjárás előtt itt élt férfiszerzetesek emléke helyébe.”

Görög monostorok a történelmi Magyarország területén:

A Gellért legenda szerint Ajtonynak Marosvár volt a központja (a későbbi Csanád) és 1000 körül Keresztelő Szent János tiszteletére görög monostort hozott itt létre. Ajtony lázadása és halála után Csanád (a megyei és püspöki székhely névadója) a görög szerzeteseket az általa alapított oroszlánosi Szent György kolostorba telepítette át, melynek kolostorában később már bencések éltek.

Bizánci szertartás szerint működött a veszprémi Szűz Mária apácakolostor is, melyet Szent István alapított 1018 körül, egyes feltételezések szerint fia Imre herceg ismeretlen jegyese számára (1220 körül ciszterci apácák költöznek a kolostorba).

Az I. András (1046-1060) által alapított visegrádi Szent András kolostorban szintén görög szerzetesek éltek kezdetben, majd bencések (1221-től), ahogy az ismeretlen alapítójú szávaszentdemeteri (ma: Sremska Mitrovica – 2004-től Dunaújváros testvérvárosa) Szent Demeter kolostorban is, mely közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartozott (VI. Kelemen pápa által 1344-ben a nyitrai püspökhöz írt levelében kiderül, hogy görög szerzetesek éltek a kolostorban - helyükre bencéseket telepítenek).

A tihanyi Óvár sziklafalába vájt barátlakásokban is görög szertartású ortodox remeték éltek (védőszentjük: Szent Miklós), akiket I. András telepített oda.

Vannak még azok a monostorok, melyekről csak feltételezik, hogy bizánci rítusúak lehettek, ilyen például: a dunapentelei Szent Pantaleon apátság (valószínűleg bencés /férfi – építetője ismeretlen, első említése 1238 – egy 1329. évi oklevél úgy tudja, hogy görög apácák lakták → a Szent Pantaleon apátság sosem volt görög apácái a szomszédos Szigetfőn birtokoltak, ahol nem kizárt, hogy kolostoruk is volt ld. Szentkút *), a dombói Szent György apátság (a XIII. században biztosan bencés /férfi – építetője ismeretlen, első említése 1237 – Szent Prokopius-t és Szent Pantaleon-t ábrázoló ikonokat találtak a monostortemplomban, ezért feltételezték, hogy eredetileg bizánci-

görög szerzeteseknek alapították), a zebegényi Boldogságos Szűz Mária apátság (a 1420-ban már biztosan bencés /női – építetője ismeretlen, első említése 1251 – többen feltételezik, hogy eredetileg bazilita szerzetesek számára épült és a Duna túlszárnyán álló visegrádi Szent András monostorhoz tartozott) vagy éppen a pásztói Szent Miklós apátság (valószínűleg bencés, majd 1190-től ciszterci /férfi – építetője ismeretlen, első említése 1138 – görög nyelvű könyvek voltak a kolostorában).

⁸ „A romok leírása és Lázár deák féle térkép ábrázolása szerint itt, a sziget északi csúcsán egy római kori épületre (örtoronyra) emelték a középkori monostor falait.” Érszegi Géza

⁹ A Töttös család nevében szerepelő Bátmonostort (Bajától délre található) birtokaik központjává tették, ahol a család udvarháza is felépült, valamint egy ágostonrendi monostor is állt. A monostort a XII. században egy bizonyos Bot (Both) bihari ispán kezdte el építtetni 1191-ben, ez a bencés apátság a tatárjárás során elpusztul. 1345-ben Becsei Töttös gótikus stílusban építtette újjá.

*Szentkút

A rácalmási Szentkút a község déli határában található. A középkorban gyógyító hatású forrásvíz fakadt itt, melyből a hagyomány szerint 1074-ben a mosoni várba menekülő Salamon király is ívott, ezért a ma is vizet adó forrást Királykútnak is hívják. A néphagyomány úgy tartja, hogy Szigetfő területén hajdan görög klastrom (*apácakolostor*) állt, melyet Szent István alapított volna (bár ezt a történettudomány nem erősítette meg).

A zarándokhellyé vált Szentkútnál kis kápolna is volt (19. századi), melyet azóta lebontottak. A kápolna előtt állt az a Piéta-szobor (*Krisztust sirató Mária*), mely ma a rácalmási katolikus temetőben található. A rácalmási helytörténet a szigetfői „görög kolostor” létét a szentkúti forrásoknál talált több cirill betűs emlékkövel, valamint a Szentkút melletti dombon található középkori templom maradványaival bizonygatja. A Szentkút elnevezés önmagában is arra a következtetésre ad okot, hogy ott csodás események (gyógyulások) történhettek és az ilyen kultikus helyek közelében általában kolostor(ok) állt(ak).

Szigetfőt valóban görög apácák birtokolták, mivel a veszprémi Szűz Mária apácakolostor görög nyelvű 1025. évi adománylevelében megjelenik Szigetfő (*a szigetfői rév jövedelmeit is az apácáknak adományozta Szent István*). Tudjuk, hogy a veszprémvölgyi apácák birtokolta falnak a mai Rácalmás és Dunaújváros között volt temploma a Szentkútnál, amely egy 1411. évi oklevélben megjelenik. Alapjait a XIX. század hetvenes éveiben meg is találták. Viszont a templom melletti kolostor létét csak régészeti kutatásokkal lehetne igazolni, vagy cáfolni.

Szent Pantaleon és a bencések

Az első bencés szerzetesek Géza fejedelem (972-997) hívására érkeztek nyugatról Magyarországra 996-ban. Géza fejedelem rakja le az első bencés apátság, a pannonhalmi Szent Márton-bazilika alapjait (*a Szent Márton hegyen építették fel, amely a pannóniai születésű szentről kapta nevét*), melyet Szent István épített tovább, 1001-ben szentelték fel a monostorral együtt.

Az alapítóról elnevezett Szent Benedek (bencés) rend magyarországi monostorainak számára vonatkozóan eltérő becslések vannak. A Pannonhalmi rendtörténet XII. B kötete, az elenyészett apátságok, az ismert és az újkorban nem restaurált öt apátságon túl 81 apátságot tüntet föl, elsősorban azokat, amelyekről írásos emléket tudott felmutatni. Hervay Ferenc Levente

egyháztörténész, bibliográfus kutatásai szerint 66 (-68) monostorról biztos annak bencés jellege, ezenkívül 29 apátos helyet ismer, de ezek lehetnek cisztercita vagy görög monostorok is.

Magyarországon a 13. század első felében élte virágkorát a bencés rend. Ebben az időben számtalan kisebb tekintélyű bencés monostort alapítottak a nemzetségek birtokközpontjaikban. Ezek közé tartozhatott a pentelei monostor is, melynek patrocíniuma a bencések által előszeretettel választott ún. tizennégy segítőszent egyike (pl.: Szent György, Szent Borbála, Szent Miklós, Szent Pantaleon stb.).

A bencések Kölnben Szent Pantaleont választották védőszentjüknek a 10. században, így azok a bencés szerzetesek, akik a 10. századtól érkeztek Magyarországra ismerhették Szent Pantaleon kultuszát és Magyarországon is választhatták kolostoraik patrocíniumaként. Szent István idején, akár már hazánkban is ismert lehetett Szent Pantaleon tisztelete a bencés rend által. Ettől függetlenül arra, hogy a valószínűleg bencés pentelei kolostor 11. századi királyi alapítású lenne nincsen bizonyíték.

Az orvosszent és a bencések közötti kapcsolat másik példája, hogy a 11. századi alapítású passzai Niedernburg Szent Benedek rendi, vagyis bencés apácakolostorának egyik védőszentje Szent Pantaleon lett. Ebbe a kolostorba vonult vissza Szent István felesége Gizella királyné (apátnóként halt meg), aki 1045-ben III. Henrikkel együtt kivonult az országból és Passauban telepedett le.

Az sem lehet véletlen, hogy Szent Pantaleon kar-ereklyéjét 1518-ban a pannonhalmi bencés apátságban őrizték. A szintén Pannonhalmán őrzött „*Legenda Aurea*” (Arany legenda) című ősnymtatványban (latin nyelvű legendagyűjtemény) is megtalálható Szent Pantaleon illusztrációja (1482-es augsburgi kiadás). A szerémségi Dombó bencés apátságában, pedig Szent Pantaleont ábrázoló ikont találtak.

Ezek után nem örültség azt állítani, hogy Szent Pantaleon magyarországi tisztelete, minden bizonnyal németföldről érkező bencéseknek köszönhető. Az egyetlen Szent Pantaleonnak szentelt hazai monostor, pedig bencés lehetett.

A pentelei monostor források híján nem az első királyi alapítású bencés apátságok közé tartozott, ezt csak erősíti, hogy egy falunyi javadalommal rendelkezett a monostor, tehát birtoknagysága meg sem közelítette a gazdag királyi alapítású monostorokét. A 12-13. századi családi kolostorok nem lehettek görög rítusúak, még akkor sem, ha az alapító család görög gyökerekkel rendelkezett is, mivel Magyarországon az 1054-es egyházszakadás után nem alapítottak görög monostorokat sem a királyok, sem pedig a nemesek.

A bazilita rendet, azért is ki lehet zárni, mert a dunántúli görög rítusú monostorok az 1220-as években mind megszűntek Magyarországon, a két egyház, a római keresztény és a bizánci központú ortodox között kiéleződő feszültség során (a görög kolostorok csak az ország déli határmenti területein működtek egészen a tatárjárásig – Szávaszentdemeteren, pedig még a tatárjárás után is hallani görög szerzetesekről). 1204-ben a keresztiesek bevették Bizáncot, ezek után kezdődött meg a dunántúli görög kolostorok hanyatlása II. András idején. Például a visegrádi görög kolostor 1221-ben, a veszprémi görög apácakolostor 1220-ban szűnt meg. Az előbbibe bencés szerzetesek, az utóbbiba ciszterci apácák költöznek. A szintén dunántúli Szent Pantaleon monostor védőszentjének a neve egy 1238-as oklevélben jelenik meg. Feltételezhető ugyan, hogy a görög szerzetesektől átvehették a későbbi nyugati szerzetesek a monostor korábbi patrocíniumát, de ha más rend költözött volna a monostorba a tatárjárás előtt, akkor annak valamiféle írásbeli lecsapódása kellett volna, hogy legyen, akár a foglaltságnak, akár a monostor elhagyásának. Ebből következik, hogy ugyanaz a rend lakta (bencés) a Szent Pantaleon monostort az alapításától kezdve egészen a tatárjárásig.

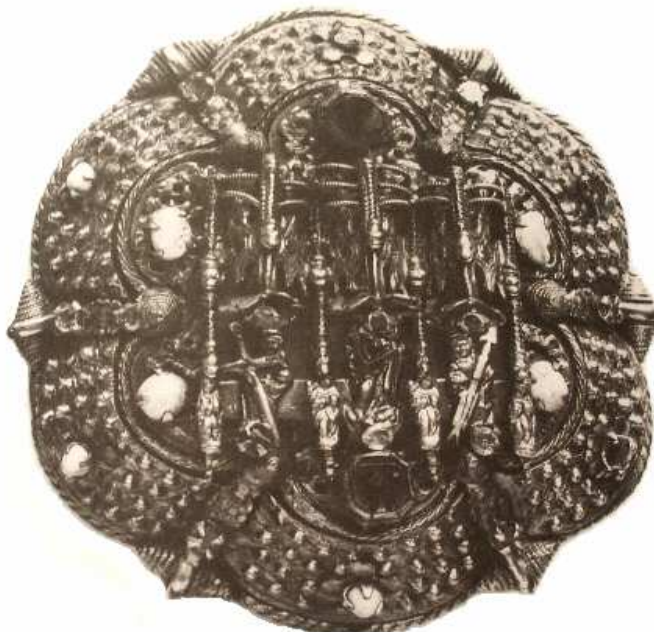
Érdekes, hogy a kutatók szerint a monostor története Batu kán dűlásával le is zárult. A hivatalos verzió szerint nem javították meg az egykori apátságot, és senki sem használta azt.

Ezt az álláspontot erősen megkérdőjelezi, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban találtak egy olyan gótikus mellboglárt¹⁰, melynek latin nyelvű naplójában a következő szerepelt: „*in ruderibus Monasterii Sancti Pantaleonis in insula Danubii*”, vagyis „a Duna-szigeti Szent Pantaleon

monostor romjai közt”. A Zsigmond-kori (15. századi !) ékszert vízimolnárok találták 1800 körül, a pentelei monostor romjai között.

A lelet bizonyítékuul szolgál arra, hogy a (14. ?) 15. (16. ?) század(ok)ban a Szent Pantaleon monostorban temetkeztek! A temetkező személyek sírjait persze elképzelhetjük egy romos, tető nélküli monostortemplomban is, de az sem kizárt, hogy egy rendbe hozott templomról, valamint egy kisebb szerzetesi közösséget magába foglaló kolostorról lehet szó, akik a család sírjait gondozták. Ha szerzetesek nem is éltek a Duna-szigeti monostorban, de mindenképpen használták a templomát (valószínű, hogy 1350-ben is a monostorról lehet szó, amikor a Szent Pantaleon egyház kegyuraságát elzálogosították).

Ötvöstárgy a gótika idejéből

Aranyozott ezüst mellboglár (XV. századi) a Duna-szigeti Szent Pantaleon monostorból

A monostor pontos épületplasztikáját nem lehet elkészíteni, mivel romjai már nem kutathatók (felrobbantották és kikotorták). Viszont a magyarországi bencés kolostortemplomok hasonló stílusban épültek. Tehát ugyanazokat a jellegzetességeket mutatják a bencés monostorok ("bencés templomtípus"): olaszos, kereszthajó nélküli, (pillérrel osztott) háromhajós - bazilikális templom, melynek hajói félköríves apszissal zárulnak (a főhajó mindig félköríves apszissal záródik), nyugati főhomlokzatán torony pár áll (ritkán a keleti oldalon épül a torony pár), közötté előcsarnok (keresztboltozattal), a főhajó szentélye alatt a királyi alapításoknál altemplommal. Ez a bencés stílus (román) a francia Cluny bencés apátság mintájára alakult ki. A királyi alapítású bencés apátságok (pl.: *Bakonybél, Garamszentbenedek, Pécsvárad, Somogyvár, Tihany, Zalavár stb.*) mellett a 12. században jelenik meg a bencés típusú alaprajz a világi alapítású, első nemzetségi monostorok egyházain.

A pentelei kolostor nyilván nem a korai nemzetségi alapításokhoz tartozhatott, mert az alapítás emléke a tatárjárásig sem maradt fenn (*a korai gazdag főúri alapítások emléke általában fennmaradt*) és nem volt hiteleshely sem (=olyan monostor, mely közhitelű oklevelet tudott kiállítani, a vidéki írásbeliség intézménye, általában saját levéltárral-könyvtárral rendelkezett), ezért nem kizárt, hogy a 12. század második felében vagy a 13. század elején alapították.

Ezeket a kolostortemplomokat a késő román és a kora gótikus stílusok keverékei jellemezték. A Szent Pantaleon apátságot is ezek alapján lehet rekonstruálni, annak ellenére, hogy Nagy Lajos történész szerint bizánci stílusú kilencosztatú temploma volt. Ezt bizonyítja, hogy a 16. századi térképek (Lázár deák 1528 - Kewinél ábrázolja; W. Lazius 1556 és 1570 stb.) kéttornyú apátságnak ábrázolják, mely a bencés monostori templomoknak járó kiváltság jele!

Ha komolyan vehetjük a Nagy Lajos féle épületplasztikát, akkor az egy apszisos alaprajzból kiindulva a Duna-szigeti apátságnak a boldvai, bátmonostori, harinai, ákosi és még számtalan 12. századi bencés nemzetségi monostorhoz hasonlóan, háromhajós, kéttornyú monostortemplomának csak a főhajója záródhatott félköríves apszissal. Tehát az apátsági templom mellékhajói - belül és kívül is ?- egyenes záródásúak lehettek. Ezeknél a monostortemplomoknál keletre épültek a tornyok, de vannak olyan monostorok is, melyeknél a mellékhajók egyenes záródása megmaradt annak ellenére, hogy a tornyok a nyugati oldalon épültek.

Az is elképzelhető, hogy eredetileg talán négy tornyosra tervezték, de végül csak két torony épült meg, melyek állhattak a templom keleti és nyugati oldalán is. Ha így gondolkodunk és hozzá vesszük a szintén Nagy Lajos féle négy pilléres templom belsőt (*a pillérek a három templomhajót választották el*), akkor alaprajzilag leginkább a boldvai bencés apátsági templomhoz (*ma református templomként működik – Boldva Miskolctól északra található község*) hasonlíthatott a pentelei apátság.

A Nagy Lajos féle adatok ellenére alaprajzában és felépítményében is ettől még lehetett eltérő, hiszen a templom térképi ábrázolásai inkább a jáki és zsámbéki 13. századi templomokéval mutatnak rokonságot, melyeknek a mellékhajói is apszisokkal záródnak és a tornyok a nyugati főhomlokzaton állnak.

Boldva református temploma (egykori bencés apátság)

---

¹⁰ „A Duna-szigeti Szent Pantaleon monostor romjai közt (in ruderibus Monasterii Sancti Pantaleonis in insula Danubii) 1800 körül talált gótikus ezüst-boglár a Zsigmond-korban a monostortemplomban temetkező valamelyik Almási úrnő sírjából származhat: Magyar Nemzeti Múzeum, Ornjanck 478. Eddig közöletlen volt. Közöletlen, mi több: ismeretlen lelőhelyű. Holott e fejedelmi pompájú ékszer önmagában is hírnevet szerzett volna a Szent Pantaleon monostornak. Boglárunk úgy vált ismeretlen lelőhelyűvé, hogy 1838-ban, latin nyelvű naplóba vételekor, a figyelmetlen leltározó több ízben összekeverte leírását a sorrendben következő (479. számú), mellette heverő kerek boglár nagyon hasonló – hasonlóságukra két ízben még utalt is! – belső képmezejének leírásával. Emiatt mindkét ékszer, az egyaránt hibásan leírt 478. számú pentelei és a 479. kassai (utóbbit a székesegyház! Déli kápolnájában találták) 152 éven át azonosíthatatlanná vált. A pentelei

boglár azonosításában döntőnek bizonyult a helyesen és pontosan leírt hatkaréjos, kiugró csigákkal és félalakokkal díszített keret. A belső képmezőben jól írta le a napló a rubinszínű üveg és türkiz ékköveket, ezzel szemben felcserélte a gótikus oltárfiguraként ábrázolt Szűz Mária két oldalán álló alakokat, a pentelei Szent Katalint és Apollóniát a kassai, kezükben nyilat tartó királyokkal. Viszont helyesen adta meg a két mellboglár súlyát. Az ékszert vízimolnárok találták a romok között, tőlük Röklin adonyi postamester közvetítésével került Jankovich Miklós birtokába. Az ismeretlen lelőhellyel számon tartott boglár jelenlegi leltári száma: 60.309 C.” – Dr. Bóna István: 'Dunapentele története' című könyvében 1991-ben publikált közöletlen boglár Dr. Garam Éva, Dr. Kolba Judit és Dr. Németh Annamária, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak segítségével vált ismerté.

„Lázár deák” térképe

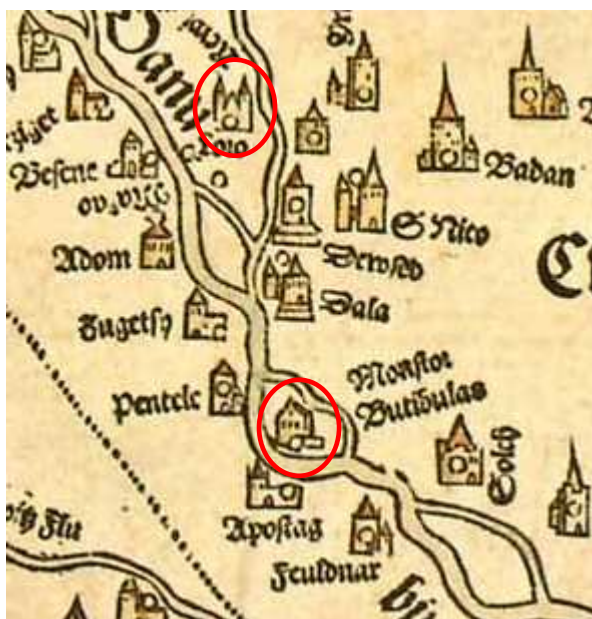
A külföldi, de magyar vonatkozású különféle könyveket, térképeket gyűjtő gróf Apponyi Sándor (1844-1925) 1882-ben jutott hozzá egy értékes Magyarországot ábrázoló 16. századi térképhez (*Magyarország legrégebből fennmaradt nyomtatott térképe*), ami azóta „Lázár deák térképe” néven vált ismerté. Készítője Bakócz Tamás (1442–1521) bíboros, esztergomi érsek Lázár nevű titkára („*Lazarus secretarius*”). A kartográfus személyéről csupán annyit lehet biztosan tudni, hogy magyar volt, Székesfehérvárról származott és Bécsben tanulhatott, igaz ez utóbbit csak feltételezik.

A térkép készítését a 16. század elején kezdhette el. Az 1526-os mohácsi csata ábrázolása arról tanúskodik, hogy a térképet többször frissíthette. A térkép kiadására Mohács után került sor Johannes Cuspinianus jóvoltából, aki Budán találta meg Lázár térképének kéziratát. A fametszetet a bajorországi Ingolstadtban Petrus Apianus (1495-1552) német reneszánsz tudós nyomdájában sokszorosították. A Bajorországban kiadott térkép címe: „*Tabula Hungariae ad quatuor latera*”. 1925-ben Apponyi gróf a Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta (*az azóta már önálló intézménnyé vált Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van a mai napig*).

Lázár deák 1528-as térképén megtalálhatjuk Pentele tornyos templomát is, mellette a Duna egyik szigetén, pedig a torony nélkülinek ábrázolt Szent Pantaleon apátság templomát és kolostorát Pentele és Apostag között (a templom főhomlokzata három ablakkal át van törve – román stílusú hármas ikerablak). Ez az épületegyüttes „*Monstor Butibulas*” néven szerepel a térképen.

„*Legkorábbi ábrázolását a monostornak Lázár diák térképén találjuk. Ha hinnünk lehet az ábrázolás valódiságában, akkor a monostor egy bazilika jellegű, nyeregvetős templomból állott, melynek nyugati falára három ablakrést vágtak. Bejárata délről, a kolostor épületéből volt, hossz tengelye valószínűleg kelet-nyugati irányú. A déli falához csatlakozott a térképen alacsonyabbnak ábrázolt szerzetesi lakrész a kolostor, melynek fala a templom nyugati síkjánál kintebb volt.*” Érszegi Géza véleménye - Lázár deák 1528-as térképén - a Pentele mellett látható „*Monstor Butibulas*” épületéről.

Részlet Lázár deák 1528-as kiadású térképéről

Wolfgang Lazius (1514-1565; a császári udvar orvosa, történétíró) 1552-ben lezárt térképén (1556-ban lett kiadva, címe: „Regni Hungariae descriptio vera”), Pentele közelében egy Csepel-sziget alatti kis szigeten Szent Pantaleon monostora már kéttornyú, elnevezése egy apró írási különbségtől leszámítva (i → y – „Monstor Butybulas”) azonos, mint Lázárnál. A 16-17. század nyugat-európai geográfusai W. Lazius térképe nyomán ábrázolják a Buti-Buty Balázsról nevezett pentelei monostort kéttornyúnak.

Ami biztos, hogy egyikük hibásan ábrázolja Pentele monostorát. A hivatalos állásfoglalás Lázár deák térképét tekinti hitelesnek, mert az korábbi és Lázár maga járta körbe az országot, így az ő térképét tekintik a megbízhatóbb ősforrásnak, melyből maga W. Lazius is sokat merített.

Részlet W. Lazius 1556-ban kiadott térképéről

Érdekes azonban, hogy Lázár deák térképén is látható egy kéttornyú templom, de nem Pentele mellett, hanem a Csepel-szigeten Ráckevénél („Kewi”). Vajon hol állt valójában a kéttornyú templom, ami melleleg megfelel a bencések építési stílusának? Feltehetjük a kérdést: Ráckevénél,

vagy egyáltalán a Csepel-szigeten létezett kéttornyú, háromhajós templom (bazilikális templom)? Esetleg Lázár deák felcserélte a Pentele melletti nagyméretű templomot Ráckeve kolostortemplomával? W. Lazius miért ábrázolja a ráckevei kéttornyú monostort „Pentole” közelében a Csepel-sziget alatt egy önálló szigeten Monstor Butybulas néven?

A Királyi Könyvek (latinul: *Libri Regii* – a Magyar Országos Levéltár őrizetében) és a Székesfehérvári Egyházmegye cím- és névtára (~Székesfehérvár, Püspöki palota) szerint a Szent Pantaleon apátság Ráckevéénél állt: „Sz.-Pantaleonról nevezett ráczkeve-szigeti apátság”. Melyre Károly János (1834-1916) egyházi író, történész is felfigyelt.

„Ha ez az elnevezés hivatalos jeleggel nem birna, kétségbe vonnám hitelességét a hovavalóságra nézve; annyival inkább, minthogy mindazon oklevelek közül, melyek a Pentele monostoráról szólnak egyik sem mondja, hogy az akár a „nagy szigetben,” akár a „Csepel-szigetben,” akár pedig a „ráczkevei szigetben” állana, hanem csakis azt mondják, „in insula Danubii” a Duna szigetén. Ilyen pedig több volt és van ma is, a mint t. i. azok a vízfolyás által képződnek is, meg el is vesznek. Lehet tehát, hogy e monostor nem a ráczkevei szigetben állt, hanem Pentele szomszédságában állott valamelyik kisebb szigeten; és ezt látszik támogatni az a körülmény is, hogy – nem tudom, olvastam vagy csak hallottam-e – az elmúlt évek valamelyikén a Duna vize szokatlanul alacsony lévén, D.-Pentele közelében romok merültek fel a folyam fenekéről, s ezek lettek volna Pentele monostorának maradványai.”

Rupp Jakab (1800-1879) történész, levéltáros is valószínűleg ugyanezen okiratok nyomán úgy véli, hogy a Szent Pantaleon monostor a Csepel-szigeten állt. A „ráczkeve-szigeti” (ld. Csepel-szigeti) apátság elképzelhető, hogy Lázár deák 1528-as térképe nyomán került be az egyházi iratokba. A Ráckevéről szóló középkori oklevelekben, pedig nem szerepel Szent Pantaleonnak szentelt monostor. A sosem létezett ráckevei Szent Pantaleon apátságot a Székesfehérvári Egyházmegyében a címzetes apáti kitüntetések között is megtaláljuk: „a Szent Pantaleonról nevezett ráckeevei c. apát: Gavora Béla”. Gavora Béla 1957-től 1993-ig volt Ráckeve plébánosa. 1980-ban kapott címzetes apáti kitüntetést. Korábban például 1900-ban Bernátsky Ferenc (1844-1921) hódmezővásárhelyi plébánost nevezik ki „a ráckeevei Szent Pantaleon apátság” címzetes apátjává. 1797-ben Kapuváry Antal veszprémi kanonok lett az apátság címzetes apátja („Szent Pantaleonról nevezett c. apát”).

A címzetes apáti kitüntetésekéből az következne, hogy Ráckevén korábban is kellett volna állnia Szent Pantaleonnak szentelt apátságnak, mivel az ajándékozott apáti címben elpusztult apátságok neve él tovább (~A török hódoltság alatt megszűnt apátságok címét és jogait - olykor javadalmait is – világi papok kapták.). Ercsi egykori bencés apátsága ma is él címében, címzetes apátja Szent Miklósról nevezett Zsolnay Béla (1916-). A Szent Pantaleon apátság szintén fennmaradt címében, de hibásan Ráckevéhez kötik a mai napig. Nem kizárt, hogy a fehérvári egyházmegyében a címükben fennmaradt „monostorok” közül mindegyik bencés lehetett.

Ercsi - Szent Miklós [bencés /monostor – 1166 említik először]

Baracska - Mindenszentek [bencés? /monostor jellegű templom – 1212 említik először]

Borbálapusztá (Sárkeresztes) - Szent Borbála [bencés? /monostor jellegű templom -1347 említik először]

Ráckeeve? - Szent Pantaleon [bencés? /monostor – 1238 említik először]

(forrás: Magyar Katolikus Lexikon II. kötet / ugyan nem szerepel a felsorolásban, de a székesfehérvári egyházmegye egyházi kitüntetései között ott található a vértesszentkereszti egykori bencés apátságot is)

Ez utóbbi apátságról nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy Pentele mellett állt és egykor bencés rend lakhatta. Lehetett ugyan két Szent Pantaleonnak szentelt apátság, de a valószínűsége kevés. A 12-13. században épült egy Szent Ábrahámnak szentelt kolostortemplom ¹¹ a Csepel-szigeten (1211-ben említik először), melynek alapjait (~Pusztá Templom) Ráckeeve északi határában tárták fel az 1860-as években, de ezeket az alapokat nem lehet azonosítani egy háromhajós,

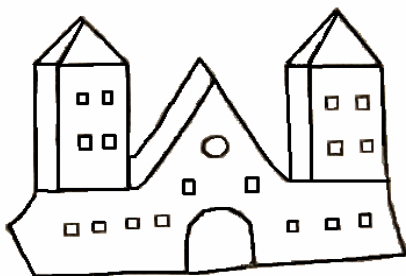
kéttornyú apátság maradványaival. Ez pedig azt bizonyítja, hogy Lázár térképe a Csepel-szigeti kéttornyú templommal hibás!

Pesty Frigyes Magyarország helységnévtára című 1864-es kézirat munkájában a következő olvasható Duna Pentele mezőváros helyleírásában: „*Pantaleon nevét a most romban heverő, Csepel szigeti Ráckeve mezővárosban látható sz. Pantaleonról címzett kolostorról nyeré, mi későbbi időben magyarosított Pentelére.*”. Pesty Frigyes szerint 1864-ben láthatóak voltak a Szent Pantaleonnak címzett monostor romjai Ráckevénél. Ugyanakkor a Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. kötetében (Székesfehérvár, 1977.), már olvashatjuk ennek a bírálását, a Dunapentelére vonatkozó jegyzetek között: „*Pantaleon kolostora nem azonos a Csepel-szigeten lévő kolostorral.*... Nyilvánvaló, hogy a Ráckevétől északra fekvő Szent Ábrahám kolostor 1860-as években feltárt romjait azonosították - a Királyi Könyvekből ismert hiba nyomán - a Szent Pantaleon apátsággal.

Ráckeve elődje a középkori Szentábrahámtele az ott található Szent Ábrahám kolostortemplom patrociniuma nyomán kapta a nevét. Később a török elől elmenekült délvidéki szerbek 1440-ben I. Ulászló királytól engedélyt kaptak arra, hogy a Csepel-szigeten letelepedhetnek az elhagyott Szent Ábrahám templom környékén, vagyis Szentábrahámtelekén, melyet az al-dunai Kevéről (ma Kubin, szerbül Kovin) neveztek el a 15. században, először Kiskevinek, majd Ráckevének. Ezért is valószínű, hogy Szent Pantaleon bencés monostora nem Ráckevénél állt, hanem Pentelénél és a falu a monostor után vette fel a Pentele nevet. Nem lehet véletlen W. Lazius térképén a kéttornyú korábban Kewihez ábrázolt apátság Csepel-sziget alá kerülése egy önálló szigetre, közelében Pentelével, mivel Lázár deák volt az, aki hibásan ábrázolta.

Bizonyíték a kéttornyú monostor mellett

W. Lazius 1536-ban I. Ferdinánd hadseregének táborigorvosaként érkezett Magyarországra. Többek között Pentelén is járhatott, mivel az ottani római kori feliratos kövekről feljegyzéseket készített, melyeket 1548-ban és 1551-ben tesz közzé (*Petrus Apianus szintén Intercisából származó feliratos kövekről tesz közzé írásokat 1534-ben*). Wolfgang Lazius-ról azt is tudni lehet, hogy csak valóságos épülettel jellemezte az egyes helységeket. Térképéhez szükséges adatokat (~Lázár deák térképét fejlesztette tovább - részletgazdagabb) levelezések útján szerezte meg magyarországi egyházi személyektől. Így az a Csepel-sziget alatti monostor, melynek egy bizonyos Buti-Buty Balázs volt a névadója, lehetett kéttornyú, vagyis egy nyugati architektúrájú apátság (egykori bencés apátság).

W. Lazius 1556-os kiadású térképéről a Duna-szigeti Szent Pantaleon monostor rajza

A jáki Szent György templom (bencés apátság) nyugati homlokzata

A Lázár deák féle térképen szereplő szigeti épület (*Monstor Butibulas*) egyértelműen *Pentele* és *Apostag* között van, közelebb a bal parthoz (*természetesen Lázár csúsztatta el délebbre a völgyében Pentele fölötti szigetet, ugyan ez figyelhető meg a földvári sziget esetében*). A Lázár által ábrázolt nyeregtetős épület nem tűnt el W. Lazius térképén, mivel ha jobban megnézzük a két említett helység (Ráckeve és Pentele, azaz a két szigeti monostor) ábrázolásai felcserélődtek.

Lázár deáknál: a *Pentele* mellett látható Buti Balázsnak címzett monostor főhomlokzatán hármass ikerablak, fölötté rózsablak, a templom mellett pedig egy alacsonyabb épület van. *Kewi*-nél ott találjuk a kéttornyú monostort, vagyis a bencés Szent Pantaleon apátságot.

W. Laziusnál: *Rachzkewy* alatt kéttornyú monostor áll egy kis szigeten Buty Balázsnak címezve. Főhomlokzatát érdemes összehasonlítani például a jáki bencés apátságéval, tornyain gúla alakú kősisakok lehettek. Míg *Rachzkewy*-nél (a Csepel-sziget aljában) több épület látható. Középen egy tornyosnak látszó templom áll (*ez a Szent Ábrahám kolostortemplom lehet - egyes források szerint a szerbek használták még*), melyen hármass ikerablak, fölötté rózsablakkal, mint Lázár deáknál. A kéttő épület nagyon is hasonlít, tehát Lázár deák térképe a *Pentele* melletti szigeten, a Szent Ábrahám kolostort ábrázolhatta.

W. Lazius térképén az említett Szent Ábrahám templomtól jobbra, pedig ott a döntő erejű két oldalkápolnás (~*Szent Kozma és Damján kápolnák, 1510-ben épültek*) toronynélküli ma is álló ráckevei Nagyboldogasszony templom (*1487-ben épült és Magyarország egyetlen gótikus stílusú ortodox szerb temploma*). Ez bizonyítja, hogy valóban hitelesek W. Lazius helység ábrázolásai.

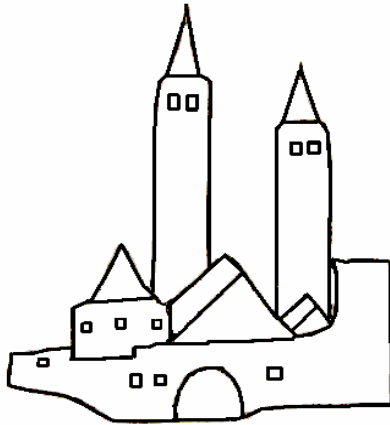

A ráckevei két oldalkápolnás Nagyboldogasszony templom

Wolfgang Lazius térképe elnagyolt és nem egy hibát tartalmaz, de „Pentole” fölött (észak-keletre) helyesen ábrázolhatta az egykori bencés (a ciszterci rendnél tilos volt a toronyépítés!) Szent Pantaleonnak szentelt Duna-szigeti apátsági templomot, kettő toronnyal a nyugati homlokzatán, ahogy az a bencés templomtípusra jellemző.

W. Lazius későbbi 1570. évi térképén (címe: *„Hungariae Descriptio, Wolfgango Lazio Auct.”*), a Csepel-sziget alatt álló monostortemplomot, már várfalak között ábrázolja, ami újabb bizonyítéka annak, hogy valóban erődített volt a pentelei monostor (*az apátság körüli falakon még lőréses is láthatók*). A folyamszabályozások idején, ezért hihették római erődnek-vámállomásnak (*lásd a szerémségi Dombó erődített monostorát régészeti kutatása előtt római erődnek tekintették*). Ezen az ábrázoláson, már nem csak a legjellemzőbb kéttornyú templom rajza látható, hanem az „erődített kolostor” teljes komplexuma. Tisztán kivehető a nyugati stílusú apátsági templom két tornya és a nagy nyeregtetős hosszhajó (álbazilikális elrendezés?). Ettől jobbra látható valószínűleg a kis nyeregtetős kolostor épülete (*szerzetesi lakrész – a templomtól délre állhatott, mivel Magyarországon csak a pálos rendnél volt az északi oldalon a kolostor, az összes többinél délen*). Az apátsági templomtól balra (északra?) a falakon belül ábrázolt tornyos épületről valószínű, hogy egy – az ábrázolását tekintve különösen felnagyított (akárcsak a monostortemplom tornyai) – kör alaprajzú temetői kápolna (?), ún. rotunda lehetett.

Nehezen megcáfolható azon két állítás, hogy a szigeti templomot a tatárjárás után használták és valamikor erődítették is. A monostort övező kőfalak léte tényként kezelhető, viszont azok építésének ideje ismeretlen, de valószínűleg a tatárjárás után épültek (15-16. század?). A kolostor erődítése ellenére nem számíthatott katonai szempontból jelentős védelmi helynek. Buda elfoglalása után a törökök, mint a legtöbb Duna menti kolostort felrobbanhatták. XVII. századra már biztosan romos állapotban lehetett. A 17-18. századi leírásokban nem szerepel többé Pentele monostora (*kivétel Ottendorff 1663-as útleírása, ahol Pentele mellett egy lerombolt épületről olvashatunk -?*). A felrobbantott kolostor romjai a Duna mederváltozásai következtében kerülhettek a folyam sodrába.

A Duna-szigeti erődített Szent Pantaleon apátság rajza W. Lazius 1570-es térképéről

A nagybörzsönyi Szent István templomot körülvevő 15. századi kőfalhoz hasonló lehetett a Szent Pantaleon apátság kerítőfala

---

¹¹ A Szent Ábrahám kolostorról:

Henszlmann Imre (1813-1888) az 1860-as években régészeti feltárást végeztetett Ráckevétől északra. Eredményeiről 1888-ban számolt be az Archaeológiai Értesítőben: „Közel Ráckevéhez a szigeten jelenlétemben temetői kápolna ásatott ki 1862-ben. Ez félkörívű apszissal ellátott hosszúkás négyszög volt, oldalán kis négyszög épület, vagyis inkább csontház; mert itt tömérdek emberi csontot találtunk. Ugyanitt tömérdek római emlékkő került napfényre, nevezetesen egy Vertumnus vagy Silvanus istenség dombormű szobra.”

(forrás: Henszlmann Imre: Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. In: Archaeológiai Értesítő, 1888. Új folyam. VIII. kötet. 139.)

„Összegzésképpen elmondható, hogy a román stílusban épült, s a minden valószínűség szerint királyi (mások szerint nemzeti) alapítású Szent Ábrahám-monostor Ráckeve-től két-három kilométerrel északra állt. Kezdetben Ábrahám-rendi kanonokok laktak benne, akik a 13. század elején kiváltságos (exempt) jogállásuk elvesztése miatt összetűzésbe kerültek Róbert veszprémi püspökkel. Miután a pert elvesztették, odébb álltak, így aztán a monostor elnéptelenedett. Lehetséges, de nehezen igazolható, hogy az épület a német lovagok vagy az Ágoston-rendi remeték kezére jutott, bár vitán felül áll, hogy az utóbbiak a 14. század elején megfordultak a Csepel-szigeten, s Antal perjel személyében előljárójuk nevét is megőrizték a források. A sokáig elhagyatott állapotban lévő apátságot 1788-ban felrobbantották, majd köveit beépítették a református templom tornyába. A pusztítás során a romok teljesen megsemmisültek, mert azokat sem az 1839. évi Csepel-szigeti térképen, sem az 1856-1860 között készült második katonai felmérésen nem tüntették fel.” – részlet Miskei Antal: „A Szent Ábrahám-monostor” című tanulmányából.

Tehát a román stílusú, torony nélküli, egyhajós, kisebb méretű templom, melyhez oldalról kis kolostori épület kapcsolódik a ráckevei Szent Ábrahám monostorra illik rá. Bizonyára az elpusztult Duna-szigeti Szent Pantaleon apátság helye feledésbe merülhetett [csak címében maradt fenn], és így a szintén „Duna-szigeti” (=Csepel-szigeti) Szent Ábrahám kolostor 19. században előkerült romjait vélték a Szent Pantaleon apátságnak, amelyhez hozzájárulhatott a pentelei apátság címének eladományozása [a Királyi Könyvekből ismert hiba is erre vezethető vissza!] és a Lázár deák térkép is.

Ki volt „Butibulas”?

„Butibulas”, vagyis "Buti Balázs" neve először 1528-ban tűnik fel a Lázár deák-féle Magyarország térképen, mint a Pentele melletti szigeten található monostor névadója („*Monstor Butibulas*”). Ugyanez a név megtalálható Wolfgang Lazius (1514-1564) történetíró 1556-ban kiadott Magyarország térképén egy Pentelétől észak-keletre fekvő Duna-szigeti kéttornyú monostorhoz kapcsolva („*Monstor Butybulas*”). Később még sok nyugati kartográfus - átvett adatok alapján - feltünteti a szigeti monostort ezen a néven a 16-17. században.

A "Buti Balázs" név megjelenik például: Dernschwam Jánosnál is (*pénzverő, valamint a Fuggerek magyarországi megbízottja – 1494-1567 ?*)¹², aki 1553-ban egy I. Ferdinánd király (1526-1564) által indított követségben utazik Isztambulba Szulejmán szultánhoz (1520-1566), hogy a várva várt békéről tárgyaljanak. Az Isztambulba tartó utat a Dunán hajóval tették meg és a Ráckeve és Tolna közötti területen nem találkozott Pentelével, de vissza felé gyalog mentek a Duna jobb oldalán, ekkor hallotta Pentelénél „Buti Balasch” nevét és legendáját 1555-ben.

A legenda szerint a Pentele faluba való volt „*az a Buti Balasch, aki az egyik királytól kapott felhatalmazás (királyi parancs, rendelet) alapján egy év alatt az összes apácának (a Pentele melletti Duna-szigeti kolostor sosem létező apácáinak) gyereket csinált*”. A legendában szereplő apácák valószínűleg a képzelet szülöttei lehettek. Bár Dr. Bóna István párhuzamot vont a IV. László (1272-

1290) király által megostromolt Margit-szigeti domonkos apácakolostor és aközött, hogy IV. László idején a pentelei monostort rövid időre birtokló veszprémi domonkos apácák váratlanul sorsára hagyják az üres és javak nélküli kolostort. Feltételezte, hogy mivel a 13. században lehet hallani apácákról Pentelén, ezért a Margit-szigeti kolostorhoz hasonlóan IV. László idején meg is ostromolhatták a pentelei kolostort - benne a veszprémi domonkos apácákkal - és Buti Balázs a király egyik vitéze lehetett.

A rejtélyes Balázs az irodalomban is felbukkan, méghozzá Bornemisza Péternél (1535-1584), aki 1578-ban „Az ördögi kísértetek, avagy röttenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak” című írott munkájában, egy bizonyos "trágár Balázsról" ¹³ beszél, aki kísértetiesen hasonló dolgokat művel, mint a Dernschwam János által Pentelén 1555-ben hallott történetben szereplő Buti Balázs.

A latinul írt névről, csupán annyi valószínű, hogy magyar személyről lehet szó. Buti-Bugyi vezetéknev jöhet számításba. Egyes vélemények szerint Hunyadi János 1449-ben felbukkanó Budi-Bugyi ispán nevű hívével azonosítható Balázs személye, aki a Pest és Fejér vármegyében birtokló Bugyi nemzetség tagja lehetett. Emléküket a máig létező Pest megyei Bugyi falu őrzi.

„Bugyi Balázs ispán” Mátyás király (1458-1490) idején is élhetett, az sem kizárt, hogy Mátyás királytól kaphatta meg a pentelei monostor javait. Nem lenne példa nélküli, hiszen Mátyás nagyon bőkezű volt a híveivel szemben. Balázs, tehát az elnéptelenedett monostor világi kommandátora is lehetett.

Az sem kizárt, hogy egyházi kommandátorról lehet szó, így például a fehérvári káptalan egyik kanonokjáról. Aki a 15. század második felében kegyuraságot szerezhette a pentelei monostor felett. 1458-ban bukkan fel a fehérvári káptalan Balázs nevű (őr?)kanonokja, aki a fehérvári királyi bazilika Szent Ágota oltárának igazgatója (-*Siklósi Gyula*). Nem elképzelhetetlen, hogy az ő nevét őrizték meg a térképek.

A Balázsról szóló történettel kapcsolatban valószínű, hogy egy Mátyás király idejében divatos műfajról lehet szó, ez pedig a trufa vagyis tréfabeszéd. Ezek a csattanós, szellemes történetek Magyarországon különösen a XV. században terjedtek el, főképp Mátyás udvarában divatoztak, mivel ő maga is nagy trufacsináló volt. A 16. században néhányat magyarul is lejegyeztek, tehát a Buti Balázsról szólót is. Balázs nem feltétlenül a halála után kerülhetett a népnyelv áldozatává, hiszen azok a Mátyás kori trufák, melyekben a király a nép közé megy álruhában, nem a király halála után keletkeztek. Ezek tartalma természetesen nem volt igaz. Így az apácákat zaklató Balázs történetének, valószínűleg semmilyen igazságtartalma sincsen.

---

¹² „Underwegens durch ein doeff, klain Penttele, gefaren, von dannen der Buti Balasch gewest, so auff eins konigs verhengknus ir vil nunnen in eim jar allen khinder ge macht.” Hans Dernschwam császári-királyi követ által hallott pentelei legenda. (-Hans Dernschwam, Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Fordította és közreadja Tardy Lajos. Budapest, 1984.) – ezek alapján, később többen így fogalmaznak: „Balázs egykor Pentele vagy környéke birtokosa volt.”

Érszegi Géza véleménye: „16. századi magyarázat szerint egy Buti Balázs nevű ember dülta fel a monostort”.

Sztálinvárosi helytörténeti kiállítás (Bóna István): „A XVI. századi eleji leírások és térképek a környék hírhedt földesurának neve után Buti (valószínűleg Bugyi) Balázs monostorának nevezik.”

¹³ „Mi multságból tartjuk az históriákat, kiket Markalf sibságáról (bohóckodásáról) írtak, avagy amaz trágár Balázsról, ki az barátokhoz ment király parancsolatjával, hogy segítsék meg. Mert ezert (ti. ezert, ezerszer) kell hazudni az király előtt. És azt felelték: - Fiam, mi nem tudunk hazudni! Mond az: - Bár ez legyen (ti. lenne) az egyik! Azután az apácák közt némává tette (ti. tettette) magát és meghasasította őket; és királyné asszony előtt azból szerzett csúfságot.” Hans Dernschwaméval azonos személy és história Bornemisza Péter „Az ördögi kísértetekről” írott munkájában (1578).

H. Ottendorff rajza

Pentelepalanka (Rácdomb) 1663-ban H. Ottendorff színes rajzán

Heinrich Ottendorff császári követ, egyben Montecuccoli tábornok katonai hírszerzője. Az eredetileg hajóval tervezett útját Budáról Belgrádba követtársaival a Duna jégzajlása miatt kénytelenek voltak a Duna jobb partján szárazföldön megtenni. 1634 óta először mentek szárazföldön, mivel ezen a szakaszon, olyan nagy volt a védelmi "űr" és a különféle támadások esélye, hogy inkább hajókon tették meg az Adony és Dunaföldvár közötti utat.

A legveszélyesebb szakasza az útnak Pentelénél volt, ahol egy 100 méter hosszú, szűk 25 méter magas löszfalak közé szoruló löszmélyúton¹⁴ (=Vaskapu) is át kellett haladni, ahol gyakoriak voltak a magyar hajdúk általi rajtaütések. 1630-ban Haszan budai bejlerbej (pasa) elpanaszolja levelében Eszterházy Miklós nádornak, hogy a Budára vezető úton, Pentele "révnel" "kereskedőinket" egy csomó tatai és komáromi gazfickó támadta meg, a karavánt kísérő katonát megölték, a négy szekérszárny árut pedig Komáromba vitték. Ugyanez a budai pasa néhány hónappal később arról panaszkodik, hogy Pentelénél vásárosokat megtámadtak és egy bizonyos „Dombai” (Dombóváron létezett a 17. században Dombay nevű birtokos család, akiknek Ercsiben is voltak földjeik. – Elképzelhető, hogy a Pentelén feltűnő személy ebbe a családba tartozott. – A Dombai dűlő és Dombai-völgy elnevezésekben az említett személy neve maradhatott fenn.), ugyanott megtámadta és kirabolta a kanizsai pasa egyik főemberét, szolgálait megölte. Ismét mások Pentelénél Boszniába hazafelé tartó bosnyák katonákat támadtak meg. Tagadhatatlan tehát, hogy a pentelei mélyútnál és környékén felettsé vált az utazás. Ez elegendő okot adott a törököknek arra, hogy sürgősen megerősítsék a pentelei mélyút feletti ellenőrzésüket. Ezért az erődítés építésére leginkább alkalmasabb Rácdombra (az őskori telepdombra és az Andornokok vára is itt állt) palánkvárat építettek, az ott álló középkori templom köré.

A kerek dombot új, mély védőárokkaal vették körül, amely nyugaton, a Dunával átellenes oldalon különösen mély volt (az 1993-as régészeti ásatások rátaaláltak erre a mély várárokra). A vár török típusú cölöp falú erődítés volt, ahogy a törökök nevezték: palanka, vagyis palánk. Ezeket a

várakat gyorsan és olcsón fel lehetett építeni, melyeknek gerendákból, cölöpökből és vesszőfonadék közé döngölt földből épített védőfaluk volt. Kisebb portyákkal szemben kiválóan ellenálltak.

1662-ben, amikor Ottendorff és követársai, valamint a török kíséret mentek át Pentelén, ugyan be nem jutottak a várba, de mellette mentek el és így Ottendorff jól megfigyelhette azt. Vázlatos rajzot készített róla illetve le is írta. A nyugati tiszttal személt silánynak látta és jellemzi a kihegyezett tetejű cölöpökből épített, tapasztott felületű palánkot. Írásában olvashatjuk, hogy a vár alatt „a hegy lábánál” („*unden am grunde*”) volt a cölöpkerítéssel és árokkal körülvett váralja település. Evlia Cselebi-től tudjuk, hogy a palánkvár alatt található - nagyrészt azt körülvevő - polgári település számos nemzetiség által volt lakva (pl.: törökök, cigányok, rácok és más keresztények), melynek gazdasági magját a nagyméretű piactérrel körülvett karavánszeráj (vendégfogadó) adta, ahol a település kereskedelme zajlott. Az igen jelentős Duna menti kereskedelem révén a település fontos kereskedelmi központ lehetett és egyben révhely. Piacterét mintegy 20 bolt alkotta az erődítmény alatti „városban”, az ide érkező kereskedők akár napokra is megszállhattak a vendégfogadóban, hogy aztán a település piacán üzletelhessenek.

Ottendorff láthatta a Duna-szigeti kolostor romját is, mivel arról ír, hogy a környéken lerombolt épület látszik. Az erdővel, szőlőkkel, kertekkel és szántókkal borított Öreghegyet is leírja, melyen római romokról nem szól, ezért is valószínű, hogy az általa megemlíttet rom épület, az egykori bencés kolostor lehet. A császári követ a várdomb alatt elhaladó „szűk és mély” (=Vaskapu) völgyet is feljegyezte. Visszafelé is Pentelén ment keresztül a császári követség, mely 1663. június 8-án Belgrádban csatlakozott Köprülü Ahmed nagyvezér Budára tartó seregéhez és vele együtt tette meg a főúton az utat. Amit lefelé menet nem tudott lerajzolni vagy megfigyelni Ottendorff, azt délről jövet rajzolta le. Adatait Penteléről ki tudta egészíteni.

Rajzáról már többen is megállapították, hogy Pentele látképén az északi és déli látványt összevonta, vagyis Buda felől csak sebtében tudta felvázolni a palánkvárat és csak később tudta térképszerűen ábrázolni azt, amikor délről jövet jobban megfigyelhette. Ezzel magyarázták, hogy miért van a képen beépített terület a Rácdomb északi és nyugati oldalán, ahol eleve nincsen helye azoknak, sőt katonai okokból oda nem is épülhettek házak. Egészen a 19. századig nem is voltak ott épületek.

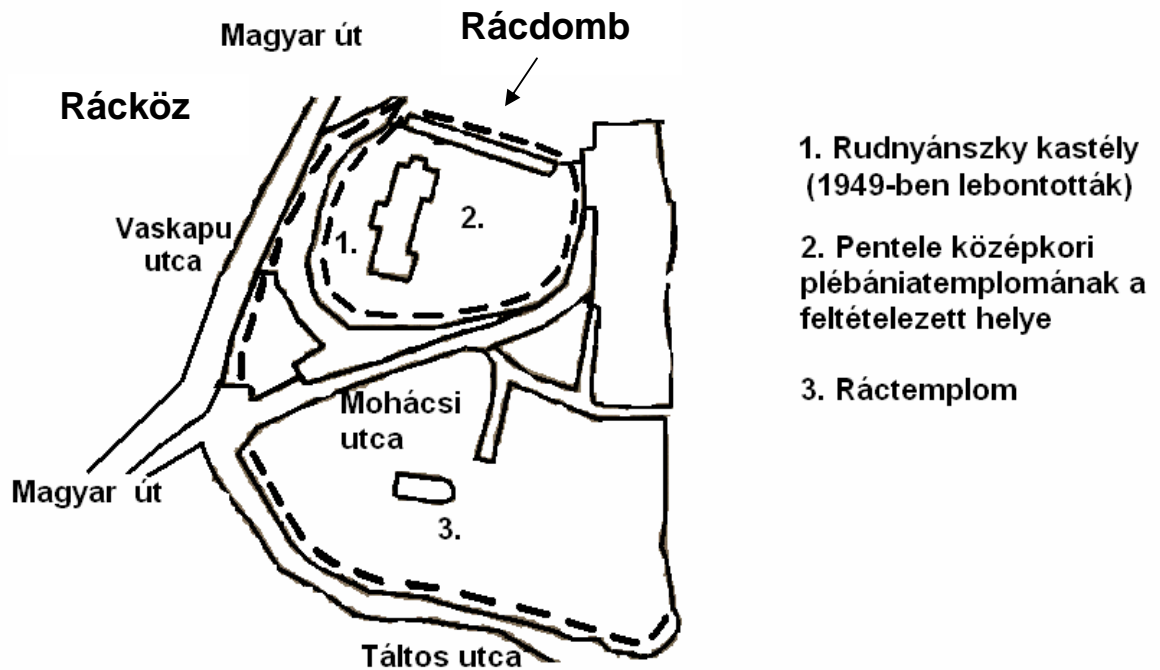
Valóban furcsa az ábrázolás, de a számunkra lényeges palánkvárat és a hozzá tartozó váralja települést, vagyis a Rácdombot dél, dél-nyugat felől ábrázolja. Ha jobban megfigyeljük az úthálózatot, akkor az megfelel a mainak. A vár felé vezető út a mai Magyar útnak, vagyis a régi országútnak felel meg. A várdomb aljához érve elágazáshoz érkezik, ahonnan három irányban halad tovább. Az országút (Magyar út) észak felé vezet tovább, vagyis balra fordul a képen. A várhoz felvezető út nyomvonalán, ma a Mohácsi utca fekszik. A harmadik út a rajzon jobbra, tehát keletnek (természetesen csak a domb beforgatása után) a Duna felé fordul és eltűnik egy domb takarásában, ez a mai Táltos utcának felel meg.

Ottendorff a várdombtól jobbra lévő lejtőn „fákat” ábrázol (*erdőkkel, szőlőkkel ? borított hegyoldal*), ami azt jelenti, hogy az Öreghegy oldaláról van szó. Ezek alapján pontos topográfia készíthető. A Rácdomb északi részén volt a kissé téglalap alakú palánkvár (- *az egykori Rudnyánszky kastély és annak díszkertjére helyezhető a török erődítmény, melynek helye a mai napig is kiemelkedik kissé -*), a várdomb déli, dél-nyugati részén és valószínűleg keleti oldalán, pedig az egykori váralja település állt a nagy vendégfogadóval (törökül: „*Han*”), melyet Ottendorff „c” betűvel jelölt rajzán. Az ólommal fedett tetejű és kőfallal övezett karavánszerájt, először Vratislav Vencel cseh császári követ írja le 1591. október 14-én.

A mai Ráctemplom (*ami melleleg akkoriban még nem állt*) a váralja településbe esik, tehát nem lehet a félholdas, tornyos épület a palánkvárban. A félholdas templom („*dzsámi*”) nem a mai Ráctemplom, hanem egy másik templom, amely a Rácdomb északi részén állt. Ez a templom nem lehet más, mint Pentele középkori temploma, melyet a törökök mecsetté alakítottak. A török palánkvárak általában korábbi keresztény templomok köré, azok dombjaira épültek. Határozottan kimondható, hogy a törökök nem építettek új kőtemplomot a Rácdombra.

A várról Ottendorff rajzán megállapíthatjuk, hogy sarkaiban egy-egy kerek, toronyszerű bástya állt. A várkapu „magas” süveggel a tetején délre nézhetett (~az egyetlen bejárata a

palánkvárnak). A várhoz két út vezetett fel, az egyik az országút felől, a másik a Duna-parttal kapcsolhatta össze a várat (~nyilván kikötő is létezhetett). Többen, így például Óri Zoltán helytörténész a várdomb oldalában ábrázolt és „d” betűvel jelölt ötszögletű keresztények lakta negyedet a palánkvárral szemben a későbbi Rácközre valószínűsítik a mai Frangepán és Pentelei Molnár János utcák közé. A feltételezések szerint ez lenne a török kori Pentele külvárosa, ahol több keresztény nemzetiségi csoport élhetett.

Szaggatott vonallal a török kori palánk és külváros feltételezhető határai.

(Fitz Jenő nyomán)

¹⁴ A pentelei Vaskapu a Rácdomb és a Rácköz közötti szűk és mély völgyet jelenti, mely a 20. század elejéig létezett, a penteleiek török módra Vaskapunak hívták (-Vaskapu utca). Elképzelhető, hogy a törökök a völgy alatti Felsőfoki patak vízének felfogására vaskaput építhettek zsilip gyanánt és innen eredhet az elnevezés. Ezen a szűk szurdokszerű mélyúton haladt át a régi országút (ma Magyar út), melyen számos magyar portya nehezítette a közlekedést. Amikor Szulejmán szultán (1520-1566) és serege 1529-ben „Penteli” helységnél táborozik említik a „nagyon nehezen járható és szűk” mélyutat, melyen az ágyúkat csak üggyel-bajjal lehet átvontatni. A terep támadásra csábítja az ellenséget, maga a szultán is feljegyezteti hadinaplójában. A helyi hagyomány szerint a mai Százlábú híd helyén állt a törökök felhúzható hídja és az északabbra található Táborállás, pedig az átkelésre váró, táborozó utasokról kapta nevét.

Evlia Cselebi, a világotazó

Evlia Cselebi (1611-1687) török világotazó, történetíró

"Pentele palánkája. A királyok közül Szapolyai János nevű királynak építése. A 936. estendőben a muzulmán hitharcosok ezt felégették; Buda elfoglalása után Szulejmán khán ezt a várat újra felépítette. Azután midőn az 1072. estendőben Ali pasa szerdárral és melek Áhmed pasa urunkkal én szegény is az erdélyországi hadjáraton voltam, a német császár alkalmat találván, mivel az oszmánlik Erdélyt pusztították, viszonzásul ő is a békével ellenkezőleg cselekedett s az egyezséget megbontván, ezt a várat felégette s ezzel a győri hadjáratunk megindításának okozója lett. Ime ennek és egyéb váraknak felégetése volt a háború oka. Már az 1073. estendőben Iszmáil pasa, budai vezír, hozzákezdett ennek újraépítéséhez és terjedelmesebbé tenni szándékozott, mint az előbbi budai vezír Khoszrev pasa tette. Először egy fejedelmi dsámit építtetett, úgy, hogy a Duna mentében levő palánkában ilyen királyiasan fényes építkezésű szép dsámi nincs. A Duna folyó partján, egy magas dombon fekvő négyszögletű, új építkezésű vár ez, sorompó kerítéssel és mély árokkal, keleti része a Duna folyóra néz, nyugati része pedig kivágott földárok. Benne a házak és hadiszertárok még nem voltak készen. Mintegy háromszáz katonája, parancsnoka és budai kuli szerdárja van, akik szolgálatban voltak. Külvárosa előbb elkészült, száz deszkatetejű ház, egy fogadó, és húsz bolt van benne; a város új építkezésű. Nagyon jó levegője van és szép építkezés. Szőlője és kertje számtalan." Ezeket írta Penteléről Evlia Cselebi híres török utazó, aki Pentelén 1663-ban járt. Evlia írása visszatükrözi Heinrich Ottendorff rajzát, egymást kiegészítik, vagyis Ottendorff rajza és hozzá Evlia Cselebi leírása segít elképzelni a török kori Pentele városát.

A török utazótól megtudjuk, hogy a mai Rácdombon, már a török előtti időkben is állt vár, melyet Szapolyai János (1526-1540) magyar király nevéhez fűz. Ez azonban kizárható, ha Pentelének lett volna vára a XVI. században akkor sem valószínű, hogy a király által épített vár lett volna. Csak a törökök által egyedül Szapolyai János személye volt ismert, így minden ismeretlen építetőjű magyar várnál Szapolyaira hivatkoztak.

Egyesek szerint a Ráctemplom alatt húzódó támfal lehet a (15-) 16. századi magyar erődítmény maradványa. Valójában a Táltos utca felől megfigyelhető támfal építése a XVIII. századra keltezhető, vagyis egyidős a kis barokk templommal (~a támfalon mára már olvashatatlan

építési évszám szerepel). Ez azonban nem zárja ki azt, hogy Pentele középkori plébániatemplomát (ami nem a mai barokk templom) erődítették és a falubeliek ott kerestek menedéket a török elől. Természetesen nem kőerődítésre kell gondolni (*valószínűleg tapasztos palánkkal vehették körül a falu templomát – bár erre eddig még nem került elő régészeti bizonyíték, mert a rácdombi vár részletes régészeti kutatására nem került sor*), hiszen ezt az erődítést a törökök felgyújtották és a helyére új palánkot építettek (Evlia szerint).

Az Andornokok vára és a törökök palánkvára közötti időszakban nem elképzelhetetlen, hogy a Rácdomb rajta a középkori kőtemplommal erődített lett. Evlia szerint a magyar templomerődítést (= „Szapolyai-féle vár”) "936. esztendőben" dúlták föl a törökök. A 936. esztendő muzulmán időszámítás szerint van, ami valójában 1529-et jelent és akkoriban valóban Szapolyai volt Magyarország egyik királya, Habsburg Ferdinánd (1526-1564) mellett, akit a török nem ismert el. Ez idő tájt az Almási család birtokolta Pentelét, melynek temploma plébánia volt (*az Almási család 1538-ban halt ki, ezt követően Pentele és környéke I. Ferdinánd király által a Paksy családhoz került 1560-ban*). Budát 1541-ben foglalták el a törökök és Cselebi szerint ezt követően egy bizonyos "Khoszrev pasa" újjá építteti a pentelei várat. Evlia írásának valóságtartalmát nehéz alátámasztani, mert kevés írásos adat van az 1660-as évek előtti Penteléről, és a legtöbb harci eseményből is kimaradt a település, pedig a portyákról-rajtaütésekről szóló beszámolók jó forrásbázist biztosítanak. Ugyanakkor a budai szandzsák 1629-ig ismert zsoldfizetési jegyzékeiből hiányzik Pentele neve. Viszont Martinus Zeiler 1664-ben Lipcsében megjelent országleírásában olasz módra épült várról ír Pentelénél, melyet a keresztény csapatok 1598-ban elfoglaltak, márpedig Martinus Zeiler-t igen fontos forrásmunkának tekinthetjük.

A pentelei török palánkról először az 1630-as években lehet hallani, ezért valószínűsítik, hogy akkor épülhetett az első török erődítés (~1635-1637 között). Építtetőjéül, pedig valamelyik Hüszejn budai pasa jöhet számításba. Evlia Cselebi megemlíti még az 1072. esztendőt, mely az 1661 és 1662 között megtörtént erdélyi török hadjáratot jelenti. Arról is ír, hogy miközben a török Erdélyben hadjáratot folytatott, a "német császár" megtámadta és felégette Pentele és a többi Duna menti település várát, amely a törökök "győri hadjáratának" okozója lett. Valójában a német császár helyett Batthyány Ádám főkapitány 1661-es portyája során égették fel a török várakat. A 1663-as "győri hadjárat" célja Győr elfoglalása volt innen kapta a nevét, de a haditervet később megváltoztatták. 1662-1663 között építtették újjá a pentelei várat ('1073-ban, vagyis 1662-ben kezdenek hozzá, de Evlia ottjártakor 1663-ban még nincs kész'), mely nagyobb volt az elődjénél. Egy bizonyos Iszmáil pasa kezdett hozzá az építkezéshez. A leírás szerint "*Először egy fejedelmi dsámit építtetett.*", ami Ottendorff rajza alapján a Rácdomb északi részén állhatott. Ez nem lehetett más, mint Pentele középkori temploma. A törökök a kisebb palánkokba nem igazán végeztek nagyobb kőépítkezéseket, esetleg csak a régi keresztény templomokat alakították át dzsámvá. Amikor Evlia a győri hadjárat utáni építkezések első lépésekor a dzsámiról beszél, az azért van, mert az már adott volt, mivel a korábbi kőtemplom csak kiégett az 1661-es hadjárat támadása során.

A török utazó útkönyvében Duna melletti magas dombról ír (=Rácdomb), melyen négyszögletű vár állt, ami Ottendorff rajzán is hasonlóan látható. A vár nyugati oldalán kivágott földárokról (=várárok) olvashatunk, mely Pentele váralja településének védelmét szolgálta. A nyugaton különösen mély várarkot cölöpkerítéssel erősítették meg. A váraljában száz házról, húsz boltról és egy vendégfogadóról (*karavánszeráj*) olvashatunk, mely valahol a Ráctemplom környékén állhatott. Evlia mintegy háromszáz katonáról ír a palánkban (ez persze túlzás lehet, a várat maximum 100 főnyi, főleg délszláv származású helyőrség lakhatta), melynek parancsnoka és budai kuli szerdárja is volt (*szerdár* = kisebb rangú janicsár tiszt ~ a Pentelére kivezényelt janicsárok parancsnoka volt - *kuli* = a szultán szolgálatában álló személy).

Az erődítmény 1686-ig szolgálhatta a hódítókat, amikor a felszabadító keresztény seregek elől menekülő nagyvezír katonái a magára hagyott palánkot felgyújthatták, ahogy azt a többi Duna menti palánkkal tették.

Egy érdekes metszet Penteléről

Duna-Pentele

Ludwig Erminy metszete az Alt-albumból, 1819-ben készült

Pentelét egy igen szép könyv is megörökítette a napóleoni háborúk idején, tehát a 19. század elején. A tájképi ábrázolás Jakob Alt 1824-ben Bécsben kiadott Duna-albumában látható. A metszetet először Károly János történész közli 1901-ben (*-Fejér vármegye története IV. kötet, Székesfehérvár, 1901. – Duna-Pentele*). A kép a ma is álló két óvárosi templom (Szentháromság templom és Rác templom) elődjét ábrázolja, de azokat elmozdítva helyükről a Duna látképéhez igazítva.

A hivatalos magyarázat szerint a képen két "Rácdomb" található. Az egyik Rácdombot a táj közepén ábrázolták (ahol a valódi áll), de hamisan, túl magas, csúcsos, szinte vulkányszerű hegyként rajta a ma is álló Ráctemplommal. Az említett "vulkántól" balra található kisebb dombot tartják a kettesszámú Rácdombnak, mely magassága reálisabb, így szerintük ez a valódi Rácdomb rajta egy másik templommal, mellyel szemben azt állapítják meg, hogy az valójában a mai Szentháromság templom (Magyar úti katolikus templom) helyén álló korábbi katolikus templom Duna-partra vetített épülete egy nem létező dombra. Jól tudjuk, hogy a katolikus templom a Szalki-szigetről nem látszódik ennyire, csak maximum a tornya és a templom hosszházának a teteje. Szintén furcsa, hogy a Ráctemplom tornya a képen a Duna felé néz, hiszen a valóságban éppen ellenkezőleg nyugatnak van tájolva. A képen viszont keletre néz a templom főhomlokzata.

Az elhibázott metszet magyarázatát a következően fogalmazzák meg: az ábra két helyszíni vázlat, egy nagyobb, elnagyoltabb és egy kisebb, pontosabb téves és hibás összeszerkesztésével, a jellegzetességek megkettőzésével, műteremben, emlékezetből készült.

Azonban, ha jobban megfigyeljük a domborzat első ránézésre is rendben van, persze a maga túlzásaival. Az pedig egyenesen természetes, hogy különbségek vannak a mai és a régi domborzat között.

A kép jobboldalán Táborállás ma is meredek löszfala, tőle balra pedig a Rácdomb látható, mely északról nézve még a mai napig is meredek. Keleti és nyugati oldala is nagyon sokat változott az évszázadok során, nem is beszélve a domb csúcsáról, melyet földmunkák tompítottak le (~H. Ottendorff 1663-as rajzán hasonlóan ábrázolta a Rácdombot). A metszeten látható rácdombi templom külsőleg valóban hasonlít a Rác-templomra, de a helyzete kísértetiesen hasonló, mint az Ottendorff rajzán is látható régi középkori templomé, mely hasonlóan a Rácdomb északi részén van ábrázolva. Tehát Erminy a Ráctemplomot a középkori templom helyére is rakhatta (feltéve, ha például a pentelei katolikus vagy ortodox plébánostól megtudta a falu

középkori templomának helyét), hogy a Dunáról szebb képet adjon, de mindenesetre a Duna felé fordította azt.

Érdekes, hogy a falu egyik ékessége, jelképe a Rudnyánszky kastély nem látható a metszeten, hiszen annak helyén a Ráctemplom áll. Ebből olyan következtetéseket is levonhatunk, hogy szándékos a metszet „hibássága”, mivel 1745 előtti állapotot ábrázolhat.

A következő domb a képen, vagyis a „kettesszámú Rácdomb” valójában az Öreghegy legészakibb nyúlványa lehet, vagyis a mai Kálvária utca és a Duna-part által határolt terület, ami a Duna felé omladékos és meredek volt, észak felé, pedig egyre keskenyedő. Ez a művelt földnyelv, régészeti szempontból teljesen ismeretlen volt egészen az 1960-as évekig, amikor a leszakadt magaspart biztosítására épülő partvédmű castellum alatti támfalának építéséhez földnyerő területként a Mélyépítési Tervező Vállalat a Kálvária utcai partszakaszt jelölte ki, mely a Duna felől, főleg a Szalki-sziget északi része felől nézve egy kis dombnak látszódnak régen. A szokatlanul nagy méretű leletmentő ásatás római kori löszbánya gödröket, több kőalapú, vályogfalú ház maradványát, 150 sírt, 3 kutat és kemencéket tárt fel a mintegy 1500 négyzetméternyi ásatási területen. A Kálvária utcai leletmentés járulékként, azzal egy időben, egy terasszal lejjebb folyó leletmentésen egy nagyméretű újkori (18. századi) kőházat, továbbá földbevált putrikat, gazdasági épületeket, kemencéket tártak fel.

A 18. századi kőalapú, apszis nélküli épület elképzelhető, hogy a reformátusok temploma lehetett. 1736-ban református magyar telepesek érkeznek Pentele falujába. A református magyarok közül csak keveset ismerünk név szerint, például: Komáromy Mihály mészáros és Kovács Mátyás kovácsot az árendátorok megyei összeírásaiban. Ezen kívül tudjuk továbbá azt is, hogy az új lakosok imaházat (oratóriumot) akartak építeni Pentelén, de a hírhedt Carolina Resolutio, III. Károly vallásügyi rendelete alapján, csak azok a települések rendelkezettek protestáns egyházzal, melyekben 1681-ben már volt (1681. évi XXVI. törvénycikk alapján). Mivel 1681-ben Pentelén a keresztény felekezetek közül a szerb ortodox egyház működött, ezért a protestáns hivatalos vallásgyakorlat Pentelén a rendelet hatókörébe ütközött. A közgyűlés ezért tiltotta a kálvinistákat az oratóriumuk használatában.

Ennek ellenére a pentelei reformátusok tovább próbálkoztak a templomuk építésében, mely 100-150 fő befogadására is alkalmas volt (~ Hári Gyula). A templom helyéről nem tudunk, de a reformátusokat érintő korlátozások következtében nem épülhetett a falu központi részein, hanem inkább eldugottabb telkeken, kerten belül, mellékutcákban, így például a Kálvária utca mellett. A Kálvária utcai ásatások során feltárt 18. századi nagyméretű kőalapú épület nagyjából ott található, ahol a metszeten a második templom (→ a reformátusokat jellemző puritán, egyenes záródású, torony nélküli, egyszerű teremtemplom lehetett). A kálvinisták templomát 1748-ban a helytartótanács elbontatta, de az apszis nélküli épület kőalapjai megmaradhattak a földben. A lakóháznak amúgy is nagyméretű épület eltűnésének is csak kétféle magyarázata lehet, vagy direkt bontották el (lásd 1748-ban a pentelei református templomot a helytartótanács elbontatta), vagy a partszakadás miatt hagyták el és bontották le.

Ermény Pentele korábbi templomainak helyével talán tisztában lehetett (?). Hiszen a metszeten látható rácdombi hagymakupolás és a másik tornyos templom is, körülbelül azokon a helyeken vannak, ahol a középkori és a református templom állhattak a 18. században. Lehet, hogy nem véletlenül és Ermény metszetével Pentele korábbi képét próbálta ábrázolni? Természetesen, azért hogy a Dunáról jobban mutasson Duna-Pentele látképe.

Templomok és vallások Pentelén

(katolikus, muzulmán, nazarénus, ortodox, református, izraelita)

Az utolsó írásos dokumentum, mely Pentelét említi a török kor előtt 1469-ből való. Ebben egy bizonyos Vince pentelei plébános ("*plebanus de Penthele*") maga és társai nevében kötelezvényt ad 5 aranyforintról, amellyel az apostagi, pentelei és almási tizedek fejében tartozik Vetési Albert veszprémi püspöknek. A kötelezvény elárulja, hogy Pentelén 1469-ben plébániatemplom volt, amelynek leányegyházai (filiái) voltak a (kis)apostagi és (rác)almási templomok és papjaik. A plébániák és alájuk tartozó filiák rendszere 1330-as években alakult ki Magyarországon, és 1333-ban oklevél bizonyítja, hogy a környék plébániája Adony volt, de később már nem szerepel a tizedjegyzékekben, ezért feltételezhető, hogy Pentele vehette át a szerepét.

Sajnos nem lehet tudni, hogy kinek a tiszteletére volt szentelve a falu középkori temploma. Egy 1350. évi oklevélben felbukkanó Szent Pantaleon egyházat többen a falu templomának vélték, mely szerintük az elpusztult Duna-szigeti monostor védőszentjét vehette át. Azonban az oklevélben valószínűleg mégis a monostor kegyuraságáról lehetett szó. Számos kisebb tekintélyű kolostort egyszerűen csak egyházként említenek, főleg ha szerzetesek már nem éltek benne, de monostortemplomát még használták. Csak azok tagadják ezt, akik szerint a pentelei monostortemplomot csak a tatárjárás előtt használták és utána az enyészete lett. Ezzel szemben jól tudjuk, hogy temetkeztek benne, persze nem zárhatjuk ki, hogy a falu plébániájának is Szent Pantaleon lehetett a titulusa, de erre nincs bizonyíték.

Károly János Fejér megye történetírója szerint Pentele temploma már 1424-ben plébánia volt. A Rácdombon álló középkori templom (*határozottan kimondhatjuk, hogy a Rácdombon kellett állnia*), valószínűleg a 14-15. században épülhetett meg, de az is elképzelhető, hogy már korábban is állt templom a Rácdombon, amit gótikus stílusban bővítettek. A falu tornyos templomát láthatjuk például: Lázár deák 1528-as kiadású (fontos megjegyzés: *a Lázár térképen látható templom tornyán, sokan a helységek jelzésére használt kis kört, nagyméretű rózsablaknak nézték és ezt a gótikus templom egyik bizonyítékának tartották*), illetve később Wolfgang Lazius 1556-os kiadású térképén is (*és a teljesség igénye nélkül még számtalan későbbi Magyarország térképen felfedezhetjük Pentele nevét, templomát, valamint a kéttornyú szigeti monostort is*). Heinrich Ottendorff rajzát 1663-ból érdemes még kiemelni, mert ő saját szemével látta Pentele palánkvárát benne a templommal (leírásában ugyan nem említi a templomot). Evlia Cselebi a híres török világotutató is jár Pentelén 1663-ban, aki rajzot ugyan nem készít, de írásaiban megemlíti a várban található templomot, melyet a török dzsámiként (muzulmán templomként) használt.

A török uralom alól felszabadító egyesült keresztény hadak élükön Lotharingiai Károllyal 1686-ban érkeznek Pentelére, ahol letáboroznak és hajóhidat is építenek. A táborról fennmaradt tervrajzon azonban nem látható Pentele temploma (a falu valószínűleg teljesen elnéptelenedett). 1687-ben és 1691-ben is táboroznak Pentelén keresztény seregek, és Badeni Lajos hadmérnökei 1691-ben már újjá éledt falut ábrázolnak, „*Penteli*” tornyos temploma épnek látszik. Ismét művelt szőlők jelennek meg a térképeken Pentelénél, vagyis az emberek kezdenek visszatérni földjeikre. Pentele a térképek bizonyossága szerint a várdombon (Rácdomb) állt.

A visszatérő lakosság etnikuma főleg rác lehetett. A török elleni háborúk, pedig tovább folytak és keresztény hadak vonultak fel és alá a Duna menti főúton. A rácok ugyan császári szolgálatban álltak, de a keresztény csapatok zaklatták őket. Pentele földesúré ekkoriban Daróczy István lett, aki pedig követelte a rácoktól, hogy fizessenek földesúri adót, és még a kincstár is zaklatta őket. A pentelei rácoknak 1692-ben 300 szekér szénát kell adniuk a keresztény seregek számára. Aztán 1693-ban egy sáskajárás után elegük lesz a rácoknak és szétszóródnak, elköltöznek.

Luigi Ferdinando Marsigli olasz hadmérnök 1697 előtt készült térképén is látható Pentele (Pantali néven) és annak tornyos temploma. 1701-ben Rác-Pentele magját azok a kitarató "ősrácok" alkotják, akik az egykori várban (Statl) telepedtek le a középkori templom köré. 1715-ben még szín rác lakosságú volt Pentele: 12 jobbágy, 13 zsellér, 3 "lakó" és 1 szabados család. Az 1720-as

évektől már magyarok is laktak Pentelén. Rácpentele egyetlen temploma a várdomb (Rácdomb) északi részén állt (a szerbek használhatták), ekkoriban még nem volt meg a mai "Ráctemplom". Rácpentelén 1727-ben 57 jobbágycsalád, köztük református magyarok ("Magyar utcában") és szlovákok ("Tót(h) utcában" = Petőfi Sándor út) éltek. 1736-ban a Daróczy család újabb magyar gazdákat telepít be Rácpentelére, akik kálvinisták (reformátusok) voltak. A református magyarok saját templomot akartak maguknak építeni, de ezt III. Károly vallásügyi rendelete nem engedte, ennek ellenére felépítik templomukat a mai Kálvária utcától keletre az Öreghegy északi nyúlványán (ez utóbbi csak feltételezés, a templom pontos helye tisztázatlan).

1743-44-től új földesura lesz Rácpentelének Rudnyánszky József személyében, aki az elköltöző református magyarok, helyére "Isten-félő pópista (katolikus) magyarokat" telepít. A falu lakossága körülbelül 900 főre dagad, ennek már csak 20 % volt rác. 1748-ban a főszolgabíró jelentése szerint a Duna melléki, köztük a pentelei rácok egy része önként a Temesi Bánságba költöztek. A többségbe kerülő katolikusok Pentelén a Padányi Bíró Márton veszprémi püspök által kiküldött páter Antalfy Bonaventura ferences szerzetes vezetésével felépítik első kis templomukat 1748-ban a mai Magyar úti templom helyén (patrociniuma: Szentháromság; kegyúr: Dezséry Rudnyánszky József). Előtte a katolikus felekezet egy kis nádtetős, vertfalú, sárból tapasztott parasztházban tartotta az egyházi szertartásokat. Az 1743-ban épült szegényes „kápolna”, mellette fa harangláb állt. 1752-től Bíró Márton püspök által önálló plébániává vált a kis katolikus templom, mely hamar szűknek bizonyult a pentelei katolikus felekezet számára. Emiatt 1769-ben bővítik a mai Szentháromság templom¹⁵ (Magyar úti katolikus templom) helyén álló templomot. Mai formáját 1862-1864-ben nyeri el, ekkor kapta ajándékba a helytartótanáctól a "svájci modorban" épült tornyát is.

1864-ben Pesty Frigyes (1823-1889) történész Dunapenteléről szóló helyleírásában a következő szerepel: „A város keleti részén, szép magaslaton áll az óhitűek kisszerű temploma, amely harmadik az ő ittlétök óta.”. Pesty Frigyes adatai Dunapentele akkori katolikus plébánosától Zalay Györgytől valók, melyből értesülhetünk, hogy a ma is álló Ráctemplom, az ortodox szerbek (óhitűek) harmadik temploma. Az előző két rác templom szintén a Rácdombon állhatott.

Az ortodox szerbek (rácok) első temploma a Rácdomb északi részén álló középkori templom lehetett, melynek lebontása (~1745 körül) után kis vertfalú templomot építettek a mai Ráctemplom helyén vagy annak közelében. (A középkori templom alapjait vagy teljesen kitermelhették a 18. században, például a rácdombi kastély építéséhez is. Esetleg az 1949-ben tervezett útépités miatt semmisülhettek meg a templom nyomai, amikor a rácdombi kastélyt elbontották.) 1777-ben, pedig azzal fordultak a helytartótanáctához a rácok, hogy segítsenek megjavítani rossz állapotban lévő (második) templomukat, amely annyira rossz állapotban van, hogy a keresztül-kasul járó szél a gyertyákat is eloltja. Azt is javasolták, hogy újat kéne építeni. A rácok engedélyt is kaptak, hogy a régi oratóriumuk helyén új szilárd (tégla-kő) templomot emeljenek, ekkor épül meg a mai Rác templom¹⁶ (1778-tól ismerjük név szerint a pentelei pravoszláv papokat¹⁷ a Szent Miklósnak szentelt templomból).

A Rác templom és a Táltos utca felöli támfal

1745-ben épül fel Rudnyánszky József kis kastélya a Rácdomb északnyugati részén. A kastélytól északra melléképület állt, melyeket földalatti közlekedő kötött össze, mivel a melléképület alacsonyabban helyezkedett el. Keletre díszkertet létesítettek azon a területen, ahol egykor a régi középkori templom állhatott. Az épületegyüttes 1949-ban megvalósulatlan utépítési munkálatoknak esett áldozatául. Tégláin ott szerepelt az 1745-ös évszám, valamint az R. J. monogram. A díszkert területén bronzkori sírok, római és törökkori leletek kerültek elő a tervezett műút nyomvonal ásása közben, melyek nyomtalanul eltűntek. Épületmaradványokat is találtak, melyekről semmit sem lehet tudni.

Pentele közép- és kora újkori temetője nem feltétlenül a Rácdombon álló középkori plébániatemplom körül lehetett, hiszen 1963-ban a Temető utcában 15-16. századi igen gazdag temetkezésre bukkantak a régészek. A törökök szintén nem temetkeztek a várban, illetve a váraljában, ha volt is keresztény temető a dombon, akkor azt felszámolták. A Rácdombtól nyugatra 1964-ben egy szépen faragott török turbános sírkő került elő (*-Őri Zoltán publikálja először*), vagyis ezen a területen lehetett a török temető. A szerbek (rácok), pedig a Frangepán és Temető utcák közötti területen temetkeztek. Ez a temető a rác településmag nyugati határát jelzi.

Pentele mezővárossá válásával a kereskedelemmel, szolgáltatással foglalkozó zsidók száma jelentősen megnőtt. A dunapentelei zsidó hitközség 1833-ban alakult. Temetőjük a mai Üdülősor (Táborállás) elején létesült. 1835-ben épül meg a Magyar úti zsinagógájuk, mely nem az első zsinagóga a település történetében, hiszen a római kori Intercisa egyik feliratos köemléke ('Cosmius-kő') azt tanúsítja, hogy a település ókori elődje is rendelkezett zsidó vallási közösséggel, amely saját imahellyel bírt (pontos helye ismeretlen).

Ugyancsak a 19. században jelent meg egy másik vallási csoport - vagy inkább szekta - Pentelén, a nazarénusok. A kis keresztény vallás tagjai Jézus Krisztus igazi követőinek tartották magukat. Szembeszálltak a világi törvényekkel, valamennyit hamisnak tartották. A dunapentelei nazarénus felekezet vezetője („prófétája”) Király Bálint bognár volt, aki 1869 óta hirdette tanait. Ludik András és Novák Pál pentelei szekta tagok szerint az urak helyett a hatalmat a népnek kell gyakorolnia, és a földi javakat egyenlően kell elosztani, adni a nincsteleneknek. Többek között földosztást és vagyontalanok felemelését hirdették. A felekezethez tartozók nem tettek eleget a katonai-polgári kötelezettségeiknek. Az általuk hamisnak nevezett törvények ellen nyíltan felléptek.

Még a halottaikat sem vitték a köztemetőbe, hanem Király Bálint udvarán temették el halotti anyakönyv nélkül. Kommunisztikus tanaik, valamint az államrend stabilitását veszélyeztető engedetlenségük miatt vezetőjüket és több egyháztagot a törvényszék 1875. november 19-én elítélte.

---

¹⁵ *Szenháromság templom: római katolikus templom. A Magyar út és a Temető utca kereszteződése melletti emelkedőn, szabadon álló historizáló-neoromán épület. Az 1748-ban épült templomot 1769-ben meghosszabbították, később 1862-64-ben Borckert Ferenc alapjaiból építette újjá és ekkor nyerte el a mai formáját. Középtornya a főhomlokzat elé lépő előcsarnok fölött emelkedik, kapuzatán kétfelől levélfejezetes féloszlopok. Kapuzata fölött építési évszám 1864; további renoválási évszámok 1964, 1974. Az oldalhomlokzaton öt-öt páros, félköríves záródású ablak. Háromhajós (mellékhajói egyenes záródásúak), síkmennyezetes hosszházának, valamint a félköríves apszissal záródó szentélyének falain élénk színű dekoratív festés, színes üvegablakok. A főhajó bal oldalán szószek, jobb oldalán Berán Lajos Jézus Szíve című szobra. Paramentum (oltártakaró)-készlet, vörös selyem, 1760 körüli*

~Plébánosok és adminisztrátorok: Gyenge István 1752-1758, Komjáthy Márton 1758-1784, Paczona Ferenc 1784-1804, Lauffenbach János 1804-1806, Dobos János 1806-1847, Zalay Ferenc 1847-, Büttel Károly 1886-, Ásványi Béla 1904-, Schmidt Márton 1905-1907-, Ligday Károly 1908-, Mészáros István 1925-, Preiner István 1933-, Bokor Ferenc 1959-, Rótfalusi Tibor 1977-, Gergely László 1982-, Varga Vilmos 1984-, Nagy Mihály 1991-

~A templom előtt Szentháromság-oszlop (Havranek Antal székesfehérvári kőfaragó alkotása – eredetileg a Mondbach kúria előtt állt az egykori Szentháromság téren), állította Précsenyi Márton 1891. Mellette kétalakos kőkeresztén fémkorpusz, talapzatán Szűz Mária-dombormű (Dunapentele község lakossága állíttatta egy járvány alkalmával 1871-ben).

¹⁶ *Rác templom: görögkeleti templom. (Rácdomb, Táltos u.) Az ún. Rácdombon, szabadon álló, barokk templom. Épült a 18. század második felében 1777 után. (~a templomot 1786-ben szentelték fel Mirlicziani Szent Miklósna) A homlokzati falkutatás szerint felmenő falakban középkori részleteket nem őriz, a régészeti feltárás a templom körül temetőt nem talált. Az egyhajós félkörű apszissal záródó templom falait téglából emelték, az alapzata faragott kő. Az épület hossz tengelye kelet-nyugati irányú, északi és déli oldalán két-két boltíves ablak. A déli oldalon kőkeretes kapu fölött vakablak. Nyugati főhomlokzatán lizénák és órapárkányos középtorony hagymakupolával. A templom belsejében található ikonosztáz és oltár 18. századi, a padok 19. századiak.*

¹⁷ *1778 és 1884 között működő ortodox papok névsora ismert: 1778-1788 Andrejevics Döme, 1788-1797 Popovics Péter, 1799-1819 Jovanovics János, 1820-1825 Mirkovics Izsák adminisztrátor, 1825-1832 Obrádovics István, 1832-1835 Gígics Dragutin, 1836-1839 Dimitrievics Vazul, 1939-1856 Csupics Márk, 1857-1861 Ergovics Uliszej adminisztrátor, 1861-1868 Sztepanác Simon, 1868-1884 Masztanovics Vazul. 1884-től a plébánia nincs betöltve és Jankovics György rácalmási lelkész gyakorolta a lelkipásztori teendőket.*

Sigillum oppidi Pentele

Részlet a második katonai felmérésből (1829-1866).

A 17. század végén a török alól felszabaduló területeken a kormány megbízásából megkezdődnek a számbavételek. Az 1672-ben kihalt Paksy család leányági örököse, a felvidéki származású Daróczy István is felmérést végeztet birtokain, így Pentelén is. A számára 1689-ben készített jelentés szerint a (török-) várban („*in castello*”) korábban 40 házban török hadinép lakott, ezek elmenekültek. A váron kívül („*in Marcktfleckh*”) 50 faházban rác parasztok laktak, maradványaik az elhagyott várba („*Stöttl*”) költöztek, a falu („*Dörffel*”) emiatt lakatlan. A jelentésből kiderül, hogy "Pöntöle" erődített hely és mezőváros, jó szőlőhegygyel, sok szántófölddel, réttel, legelővel, a mellette található nagyobb szigeten szép gyümölcsösse.

Tudjuk, tehát hogy Pentele mezőváros volt a 17. században. A hász-birtoknak (szultáni kezelésben maradó birtok) minősülő mezővárosok - Pentele is - a török időkben bizonyos jólétet élveztek. Istvánffy Miklós (1538-1615) humanista történetíró, alnádor szerint Pentele már 1526-ban mezőváros volt („*ad oppidum Pentelam*”¹⁸). Ha hihetünk Istvánffynak, akkor Pentele már a 15-16. században mezőváros lehetett, mely a 15 éves háború (1591-1601) idején teljesen elpusztult, elnéptelenedett.

A 15 éves háború után 1608-ban Maximilian Brandstatter Adonyban, Dunaföldváron és Tolnán magyar lakosságról beszél, Pentelét nem említi feljegyzéseiben, nyilván mert még lakatlan volt. 1620-tól érkeznek ugyan rác telepések Adony térségébe, de Penteléről nem tudunk. Az első konkrétum, melyben Pentele lakosságára utaló feljegyzéseket lehet hallani 1658-ból való. Claes Brorsson Ralamb svéd diplomata, aki Buda felé tart 1658. április 3-án valamelyik Duna menti falu (valószínűleg Pentele lehet, talán Földvár) lelkészével beszélt. A lelkész elmondása szerint „erre mindenki református”. Vagyis kálvinista magyarok lakhatták többek között Pentele faluját is. Az 1662-1663-ban Pentelén járt H. Ottendorff írása szerint Adony és Pentele lakosai többségükben „keresztények” (kálvinista magyarok). Adonyban tömeges rác (szerb ortodox) betelepítésre 1678-ban került sor először, tehát csak az 1661-1664. évi háború után kerülhettek Pentelére rácok. A

török alóli felszabadulás (~1686) után újjá éledező Pentele alapját azok a kitartó „ős” rácok alkották, akik a török várban és környékén földbe vajt veremházakban laktak. A falu, melyet Luigi Marsigli (olasz hadmérnök) és számos más utazó is oppidumnak (mezőváros) nevez (~1691 után), a várdombon és közvetlen környékén feküdt.

Igen nagy fellendülést hozott 1736-ban a Daróczy család utolsó sarja báró Száraz Györgyné Árva Daróczy Katalin által Rác-Pentelére telepített 70 magyar református gazda. A Pentelére érkező református magyarok rövid időre saját templomot építenek (az akkor még valószínűleg lakatlan, vagy gyéren lakott Öreghegy északi oldalán). A többségben lévő ortodox szerbeknek (rácoknak) szintén saját plébániatemplomuk volt (a középkori templomot használták), melyet 1696-ban alapítottak.

A betelepített magyarok kezdtek többségbe kerülni Rác-Pentelén, mivel az új földesúr Rudnyánszky József 1743-1744-ben pápista (katolikus) magyar telepeseket hozatott Rácpentelére, a település lakossága és méretei is fokozatosan nőnek, mivel megépülnek a magyarok lakta szabályos utcák (szalagtelkes, utcavonalas), melyek nyitott, rendezett házsorokból álltak. Ilyenek voltak: az új főutca, vagyis a Magyar utca, az Arany János utca (=Cigány utca) és a Petőfi Sándor utca (=Tót utca). Ebben az időben épül fel Rudnyánszky József kis rácdombi kastélya (később Frankl kastély ~ a Rácdomb, pedig Frankl-hegy – az utolsó tulajdonosa Frankl Zsigmond után). A Rácdombbal szemben ekkoriban alakulhatott ki a Rácok köze „girbe-gurba” utcácskáival, mivel a Rácdombon élő rácok költözni kényszerültek. (*Bár többen a Rácdombbal szembeni területre török kori elővárat illetve a török korban lakott területet képzelnek, mely a 18. század elején a rácok által be lett volna lakva.*) A nagyrészt az egykori vár helyén élő „ősrácok” Rudnyánszky kastélyának építése miatt (1745 körül) el kellett, hogy hagyják a domb „csúcsát”, továbbá az ott található középkori „1696-ban alapított” lebontásra ítélt templomukat is.

1771-re népesség növekedésével (1300 lélek lakta a falut) párhuzamosan elkezdődött a telekaprózódás és ekkoriban épült be az Aranyvölgy, a Hegyek és a Lebuk területe új zsellérházakkal. A legszegényebbek, pedig a Temető utca szérűskertjeit és a Duna-partot építették be. A Kálvária-hegy (Öreghegy) oldalán az Aranyvölgyben, a Bánumban (a mai Pincesor) és a Hegyekben pincesorok épülnek.

Kevesen tudják, hogy Pentelén számtalan kastély-kúria épült fel. A 19-20. században ezek a megváltozott életszemlélet következtében a település külterületein épültek (Pálhalma- *Rosti kastély*, Sándorháza- *Sigray kastély*, Szedrespuszta- *Frankl-kastély*, Janitsárypuszta- *Janitsáry-kúria*), viszont a kismemesi kúriák továbbra is a faluban épültek (*Rosty* később *Dóra kastély*, a *Mondbach kúria*, illetve a TSZ irodájaként működő *Simonyi kastély*).

1767-től az Urbarium bevezetésétől kezdve Duna-Pentelének hívták a falut, egy 1782-es pecsétnyomó mezővárosnak nevezi a falusi jogállás ellenére („SIGILLUM OPPIDI PENTELE”, vagyis Pentele mezőváros pecsétje – a pecsétben szereplő evangéliumi zászlót tartó bárány – Dunaújváros mai címerének bal felső részén is látható – tekinthető Pentele címerének). A kettő templommal, kastéllyal, postaházzal, szőlőhegyekkel (Öreghegy, Táborállás) és dunai hajómalmokkal (a szaporodó pentelei vízimolnárok önálló céhet akartak ¹⁹⁾ rendelkező nagy falu valószínű, hogy korábbi „mezővárosi pecsétjét” használta. A 18. században először felbukkanó városi pecsétnyomó kialakulása talán még a 17. századra nyúlhat vissza. Egyik bizonyítéka ennek a feltételezésnek, hogy H. Ottendorff többségben lévő keresztényekről ír Pentelén 1662-ben.

Pentele rác lakossága, már az 1740-es évektől kezdve tartott fenn saját iskolát. A pentelei katolikusok 1760-tól rendelkeznek önálló iskolaépülettel. Az 1850-es években a katolikus és a görögkeleti iskolák mellett már zsidó iskola is működött Dunapentelén. 1870 végén elkészül a községi közös iskola (közös, felekezettől független iskola). A rossz állapotú és fejlesztésre szoruló községi elemi iskolát 1903-ban államosították. 1907-ben új iskolaépület épül „*Dunapentelei Állami Elemi Mindennapos Iskola*” néven (a mai Szórád Márton Általános Iskola).

A folyamatos fejlődés-gyarapodás eredményeként 1819-ben Dunapentele nagyközség elöljárósága a bíró és az esküdtek maguk mellé adószedőt is választanak, majd 1830-ban Dunapentele földbirtokosai a helytartótanácsához fordultak, hogy nagyközségükben évente négy országos és hetente két hetivásárt engedélyezzen. A megyei vizsgálat után, V. Ferdinánd (1793-

†1875 – I. Ferdinánd néven osztrák császár) magyar király 1833-ban újból mezővárosi rangot adományoz Pentelének. Évente négy országos és hetente egy hetivásár tartására hatalmazta fel a települést az engedménylevelél.

Fényes Elek Magyarország geographiai szótára című művében így összegezte ismereteit Dunapenteléről (1851-ben): „*magyar mezőváros Fejér vármegyében, a Duna jobb partján, Budától délre négy postaállomásra, saját postahivatallal és a postai küldemények továbbítására váltással is rendelkezik. Adony és Dunaföldvár között terül el. Lakja 2340 római katolikus, 130 görögkeleti, 40 református és 90 zsidó. Római katolikus és görögkeleti temploma, nagy vendégfogadója és sok dunai malma van. Tágas határa igen termékeny, rétjei kétszer kaszálhatók. Szőlőhegye jó minőségű vörös bort ad, juhtenyésztése és halászata is figyelmet érdemel.*” A szövegben olvasható „nagy vendégfogadó” az „Aranyszarvas” volt, mely a 18. század végén jöhetett létre. A később Szabadság filmszínház néven futó épület ma is áll a Magyar úton (~Hétfégye Kisáruház), bár homlokzata már nem tükrözi egykori szépségét. A megfáradt utazók számára biztosított szállást, hasonló vendéglők voltak Adonyban, Rácalmásban vagy Dunaföldváron.

Dunapentele mezővárosi élete 1871-ben ér véget, mivel az ún. „községi törvények” értelmében a nagyközségek közé sorolták (-önállóan látta el a nagyközségre hárult szervezeti és költségvetési feladatokat) számos egykori mezővároshoz hasonlóan. Dunapentele Minisztertanácsi határozat alapján lesz újból város 1951. április 29-én, mivel a nagyközség déli területein 1950-ben elkezd épülni az 1938-as győri program által is tervezett, de az első öt éves terv keretében megvalósuló Duna menti vaskohászati kombinát (Dunai Vasmű) és a hozzá tervezett lakótelep. (A *Duna menti vasmű szándéka először Gróf Széchenyi István fejében fogalmazódott meg 1842-ben.*)

1951. május 18-án alakul meg Dunapentele Városi Tanácsa (első elnöke: Berecz Bertalan) és ezzel egyidejűleg megszűnik a községi tanács. Dunapentele lakossága az építkezések és a várossá nyilvánítás előtt 1949-ben körülbelül 4200 volt, 1951-ben, pedig már majd 15 ezer ember élt Dunapentelén (penteleiek és az építők). A város 1951. október 7-én a szocialista propaganda következtében szakít régi nevével és felveszi a Sztálinváros nevet, a Dunai Vasműt szintén Sztálinról nevezik el. A névváltoztatás Dunapentele („Óváros”) és a pentelei „Újváros” közötti folytonosság, egység - vagyis hogy egy településről van szó, nem pedig kettőről – merev elutasítását jelentette. Tehát szocialista új város és ezzel „új település” született (-*legalábbis fejekben*), mely beolvasztotta volna Dunapentelét, de mindenestre próbálta kisebbiteni, eltakarni kulturális-történelmi jelentőségét.

(*Valójában Dunapentele nagyközség várossá nyilvánítása, majd névváltoztatása ment végbe 1951-ben, de az ún. Újvárost is Dunapentele néven kezdték el építeni, sőt később 1956-ban Sándor András író felveti az „Újpentele” elnevezést, hogy kifejezzék „Újváros” és a régi Pentele egységét. Ma ezt a nevet a város legújabb építésű városrésze viseli.*)

Ez az új időszámítás (*a történelem lenullázása, legázolása*) és a pentelei honfoglalás struccpolitikája volt, mely még napjainkban is tart. 1956. október 24-én a forradalom és szabadságharc második napján Sztálinvárosban a Bartók Béla téren népgyűlést tartottak az emberek és a tömeg egységes döntése alapján szakítottak a szocialista megbélyegző névvel, visszatérve ezzel a történelmi eredetű Dunapenteléhez. Hivatalosan november 20-án a Nemzeti Bizottság és a Munkástanács visszaadja a városnak a Dunapentele nevet. Így ismét Dunapentele városról ill. Dunai Vasműről beszélhetünk.

Sajnos a forradalmat leverték a szovjet csapatok, a város pedig 1957-től visszakapja a Sztálinváros nevet. Vigaszul Adony helyett Sztálinváros lett a járási székhely. 1961. november 25-én Elnöki Tanácsi határozat alapján a város neve Dunaújváros lett, mely politikailag semlegesebb, de kettős identitástudatot jelentett az *Óváros és az Újváros lakói* között. A rendszerváltás nem hozott változást a település nevére, egységes történelmi identitását illetően, mivel nem tért vissza a történelmi eredetű Dunapenteléhez. Végezetül, pedig megjegyezném, hogy bár sosem volt két különböző település Dunapentele és Sztálinváros, mégis a „ma” Dunaújvárosának lakója általában Sztálinvárost tekinti városának múltjának, történelmének.

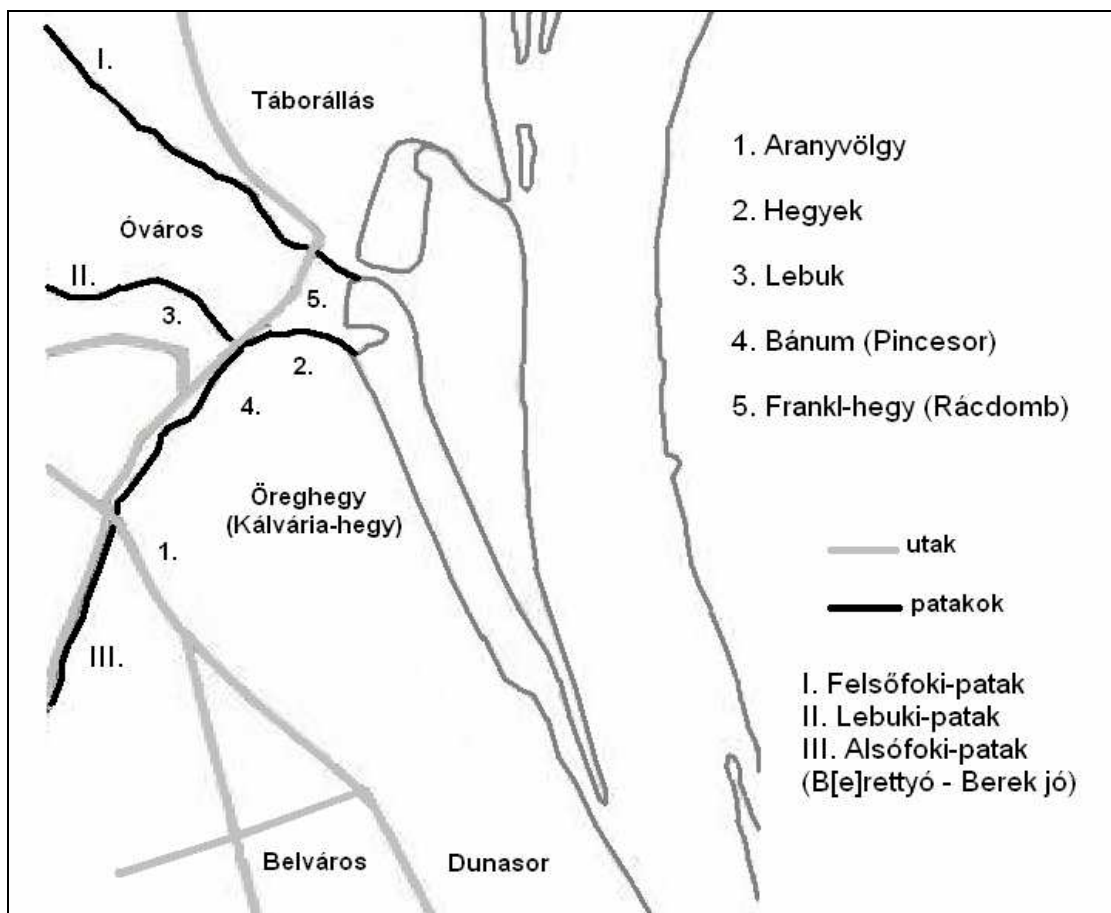
¹⁸ Mohács emlékezete (A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának emlékei). Válogatta Kiss Károly, szerkesztette Katona Tamás. Budapest, 1976, 60-61. oldal Istvánffy Miklós leírása II. Lajos (1516-1526) pentelei táborozásáról. A táborozásra utaló mondata: „Mota sunt castra... ad oppidum Pentelam”.

~1926-ban, a mohácsi vész 400. évfordulójára Dunapentele nagyközség lakossága két római kori - márványtáblával ellátott - mérföldkövet („Lajos kövek” – az eredetiek az Intercisa Múzeum belső udvarán állnak, másolataik a Béke téren) állított a régi országút két oldalára, hogy ezzel emléket állítson II. Lajos és seregének pentelei táborozásának.

¹⁹ A 18. század eleje óta egyre szaporodó dunai hajómalmok Dunapentele megélhetésének egyik fő forrásává váltak. A pentelei molnárok 1748 óta megyei engedéllyel leánycéhet (filialét) alapítottak. A pentelei filialét a székesfehérvári német molnár cég keményen megadóztatta, sőt felfüggesztette működését „engedetlenségre” hivatkozva. Válaszul a pentelei molnárok végleg el akartak szabadulni a fehérvári gyámkodás alól, ezért 1779-ben önállóságot és magyar nyelvű szabályzatot kértek a főispántól. 14 évvel később 1793-ban az utóbbi követelést teljesítették. 1798-ban az érdi, adonyi és dunapentelei molnárok nem jelentek meg a szokott esztendei gyűlésen, ezért a fehérvári anya cég kérte a vármegyét, hogy küldjön szolgabíró az érintett „Duna Melléki Molnárok” megbüntetésére. Salamon Ignác csákvári szolgabíró azonban csak látszatbüntetéseket osztogatott. Pár év múlva végleg elszakadtak az „anyacéhtől”, többek között a dunapentelei molnárok is.

~A 18. században Nepomuki Szent Jánosnak (a vízenjárók, elsősorban a vízimolnárok védőszentje) a dunapentelei vízimolnárok kőszobrot állítottak (kis fülkében állt), melyet barbár módon 1950-ben hídépítési (~Százlábú híd) munkálatok során a Dunába löktek. A szobor a régi országút (Magyar út) mellett, a Rácdombtól észak-nyugatra állt.

Megjegyzés: Pentele, mint kis halászfalu képzetet erősítette, hogy a szocialista új város építésekor a vízimolnárokat halászoknak állították be.

Irodalom – Források

- Ádám László – Boros Ferenc* (szerk.): Dunaújváros földrajza. Budapest, 1979.
- A trágár Balázs históriája: *Bornemisza Péter*, Válogatott írások 1553-1584, Budapest, 1955.
- B. Horváth Jolán*: A dunaújváros-öreghegyi honfoglaláskori temető. Alba Regia XVII, 1979.
- B. Horváth Jolán*: A Kálvária utcai ásatás. Dunaújváros története. Szerkesztette Erdős Ferenc és Pongrácz Zsuzsánna, Dunaújváros, 2000.
- Bóna István*: A pentelei Öreghegy és Intercisa erődjének története a késő római időktől a török kiűzéséig. Dunaújváros története. Szerkesztette Erdős Ferenc és Pongrácz Zsuzsánna, Dunaújváros, 2000.
- Bóna István*: Dunapentele története a honfoglalástól a 19. század közepéig a már eddig is ismert, valamint újonnan bevont adatok alapján. Dunaújváros, 1991.
- Bóna István*: Dunapentele története a honfoglalástól a 19. század közepéig a már eddig is ismert, valamint újonnan bevont adatok alapján. (Második, bővített kiadás) Dunaújváros, 1997.
- Bóna István*: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Bóna István – B. Vágó Eszter*: Képek Dunaújváros múltjából. Dunaújváros, 1966.
- Bóna István, Sándor Andrásné, Gegus Imréné*: Sztálinvárosi helytörténeti kiállítás. Budapest, 1954. Budáról Belgrádba 1663-ban. *Ottendorff Henrik* képes útleírás. Szövegét kiadta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta Hermann Egyed, Tolna vármegye múltjából, 7, 1943., 41-42. oldal
- Clemens Jockle és Dr. Török József*: Szentek lexikona. Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1994.
- Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest, 1894.
- Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897.
- Diós István – Viczián János* (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1996.
- Engel Pál*: A temesvári és moldvai szandzsák törökkori települései 1554-1579. Szeged, 1996.
- Entz Géza Antal és Sisa József* (szerk.): Fejér megye művészeti emlékei. Székesfehérvár, 1998.
- Evlia Cselebi* török világotutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte Dr. Karácson Imre, második kiadás, Budapest, 1985.
- Érszegi Géza*: Dunapentele a középkorban. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9, 1975.
- Érszegi Géza*: Okmánytár Dunapentele középkori történetéhez. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 12, Székesfehérvár, 1978. – illetve a Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6, 1972.
- Farkas Gábor*: Dunapentele története a kapitalizmus korában 1850-1950. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9, 1975.
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. (Pest, 1851.), Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Állami Könyvterjesztő Vállalat Közös Kiadása, Reprint, Budapest, 1984.
- Fitz Jenő*: Török erődítmények Fejér megyében. II. rész: Párkányok, Szfv., 1956.
- Fodor István - Selmeczi László* (szerk.): Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Budapest, 1985.
- Fülep Lajos* (szerk.): A magyarországi művészet története I.– A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig

- Gerelyes Ibolya - Kovács Gyöngyi* (szerk.): A hódoltság régészeti kutatása. Budapest, 2002.
- Glatz Ferenc* (szerk.): A magyarok krónikája. Magyar könyvklub, 1996.
- Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Budapest, 1987.
- Györffy György*: István király és műve, Gondolat, Budapest, 1977.
- Hans Dernschwam*, Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Fordította és közreadja Tardy Lajos. Budapest, 1984.
- Hári Gyula*: Dunapentele a 17. század végétől a 19. század közepéig. Dunaújváros története. Szerkesztette Erdős Ferenc és Pongrácz Zsuzsanna, Dunaújváros, 2000.
- Hetényi István*: Ercsi története. Ercsi, 1987.
- Hetényi István*: Rácalmás története. Dunaújváros, 1996.
- Jenei Károly*: Források Dunapentele történetéhez 1526-1864. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9. 1975.
- Károly János*: Fejér vármegye története IV. kötet, Székesfehérvár, 1901.
- Keszi Tamás*: Pentele a közép- és kora újkorban. Dunaújváros története. Szerkesztette Erdős Ferenc és Pongrácz Zsuzsanna, Dunaújváros, 2000.
- Kristó Gyula* (főszerk.): Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század), Budapest, 1994.
- Marosi Ernő* (szerk.): A magyarországi művészet 1300-1470 körül, Budapest, 1981.
- Martinus Zeiler*: A magyar királyság leírása, Babits Kiadó, Szekszárd, 1997.
- Matussné Lendvai Márta*: Új város születik Dunaújváros, Intercisa Múzeum, Dunaújváros, 2001.
- Matussné Lendvai Márta és Pongrácz Zsuzsanna*: Dunaújváros története képeslapokon, Dunaújváros, 2000. – Kiadók: Andics József és Kocsa László.
- Matussné Lendvai Márta**: Az Intercisa Múzeum első 50 éve. Intercisa Múzeum, Dunaújváros, 2005. - * összesen 18 szerző
- Miskei Antal*: Ráckeve története I. Ráckeve története a kezdetektől 1848-ig. Ráckeve, 2003.
- Miskolczi Miklós*: Dunaújváros. (Második, javított kiadás) Dunaújvárosi Idegenforgalmi Hivatal, 1982.
- Moravcsik Gyula*: Görög nyelvű monostorok Szent István korában. Szent István Emlékkönyv, Budapest, 1938.
- Nagy Lajos*: Dunapentele története 1526-1849. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9, 1975.
- Őri Zoltán*: Találkozásom a várossal. Dunaújvárosért Városszépítő és Védő Egyesület, 1999.
- Őri Zoltán*: A Duna titka. A dunaújvárosi történeti klub kiadványa, 2000.
- Papp-Váry Árpád - Hrenkó Pál*: Magyarország régi térképeken. Gondolat Kiadó/ Officina Nova, Budapest, 1989.
- Pesty Frigyes*: Magyarország helységnévtára című kézirat munkájában. Duna Pentele mezőváros helyleírása. (kézirat, 1864.), Jenei Károly közölte először - Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9, 1975, majd Párniczky Józsefné újból kiadta - Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11, 1977.
- Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1870.
- Sebestyén György*: Dunaújváros. Útikönyv. Budapest, 1964.
- Siklósi Gyula*: A fehérvári királyi bazilika. Múzsák Múzeumi Magazin 1992./2. XXIII. 2. sz. 3-5.
- Székely György* (főszerk.): Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1987.
- Takács Imre* (szerk.): Paradisum plantavit. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001.
- Várnai Gyula – Gyöngyössy Csaba*: Dunaújváros köztéri szobrai. Ma Kiadó, Székesfehérvár, 1999.